

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ İNKİŞAFINDA ŞƏKİ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNİN ROLU: 1900-2015-Cİ İLLƏR

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Kamil Fikirət oğlu Adışirinov**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
“Mətbuat tarixi və publisistika” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.
Elmi məsləhətçi: filologiya elmləri doktoru, dosent

Baba Maqsud oğlu Babayev

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Abuzər Musa oğlu Bağirov

filologiya elmləri doktoru, professor
Yaqub Məhərrəm oğlu Babayev

filologiya elmləri doktoru, dosent
Əlizadə Bayram oğlu Əsgərov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Leyla Kamran qızı Məmmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
nəzdində fəaliyyət göstərən ED – 1.05 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

akademik, filologiya elmləri doktoru,
professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktualığı və işlənmə səviyyəsi. Ədəbi mühit konkret məkan çərçivəsində xalqın milli-mədəni təfəkkür, düşüncə və dünyabaxışının ictimai-ədəbi ifadəsini özündə əks etdirən, daimi inkişafda olan canlı orqanizm, eyni zamanda, xalqın ümummilliyə həyatının tərkib hissəsidir. Çünki görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin formalaşmasında, onların müasirləri ilə ədəbi əlaqələrinin yaranmasında mühitin təsiredici rolu inkaredilməzdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas, akademik İsa Həbibbəyli ədəbiyyatın inkişafında mühitin rolunu təsdiq edərək yazır: *“Sənətkarı əhatə edən ictimai - ədəbi mühitin bütün mürəkkəbliyi və çoxcəhətliyini öyrənmədən yazıçının formalaşma və inkişaf prosesini doğru - düzgün mənalandırmaq çətindir”*.¹ Həmçinin Sovet ideologiyasının ədəbi mühitlərin öyrənilməsinə qoyduğu qadağalara münasibət bildirən akademik yazır: *“...Doğrudur, müxtəlif yazıçı və şairlərdən bəhs edən tədqiqatlarda onların dünyagörüşünün formalaşma və inkişafında müasirlərinin rolundan da söz açılmışdır. Belə məqamlarda yenə də ideoloji meyillər buxova çevrilmişdir...”*² Xalqımızın əldə etmiş olduğu siyasi müstəqillik şərait yaratmışdır ki, müstəqil ədəbiyyatşünaslığımız özünün zənginləşmə bazası olan region ədəbi mühitlərinin də köklü araşdırılmasına üz tutsun. Siyasi müstəqillik illərində bu sahədə əməli addımlar atılaraq çoxsaylı tədqiqatlar aparılmış, görkəmli ədəbiyyatşünas alimlərin, akademik İsa Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri”³, Abuzər Bağirovun “Moskva – Azərbaycan ədəbi mühiti” (Rus dilində)⁴, “Moskvadakı Azərbaycan ədəbi-mədəni mühit fenomeni”⁵, Alxan

¹ Həbibbəyli, İ.Ə. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri (təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri) / İ.Ə.Həbibbəyli. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2009. – s. 9.

² Yenə orada, s. 7-8.

³ Həbibbəyli, İ.Ə. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri (təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri) / İ.Ə.Həbibbəyli. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2009. – 424 s.

⁴ Багиров, А.М.Московская азербайджанская литературная среда // – А.М.Багиров Москва, «Художественная литература», – 2017. – 336 с.

⁵ Bağirov, A.M. Moskvadakı Azərbaycan ədəbi-mədəni mühit fenomeni / A.M. Bağirov, – Bakı: Elm və təhsil, – 2018. – 360 s.

Bayramoğlunun “Şamaxıda maarif və maarifçilik (XIX əsrin ortalarından mart 1918-ci ilə qədərki ədəbi mühit)”⁶, Əsgər Qədimovun “XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti”⁷, Ziyəddin Məhərrəmovun “İrəvan ədəbi mühiti: (1800-1920-ci illər)”⁸, Asif Rüstəmlinin “Cəfər Cabbarlı: həyatı və mühiti”⁹, “Bayraməli Abbaszadə: mühiti və mücadiləsi”¹⁰, Şahbaz Musayevin “Mirzə Fətəli Axundzadə: mühiti, müasirləri ilə əlaqələri və yeni tipli ədəbiyyat yaradıcılığı”¹¹, Bədirxan Əhmədovun “Sabit Rəhman: həyatı, mühiti və yaradıcılığı”¹², İlham Məmmədlinin “XX əsr Kəlbəcər ədəbi mühiti”¹³, Ş.Məmmədlinin “Azərbaycan ədəbiyyatının Borçalı qolu”¹⁴, S.Əhmədovanın “Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti (XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəlləri)”¹⁵, M.Saraclının “Naxçıvan ədəbi mühitindən”¹⁶, Mirhaşım Talışlının “XIX əsr Lənkəran ədəbi mühiti”¹⁷, Sona Xəyalın “Maştağa ədəbi

⁶ Bayramoğlu, A. Şamaxıda maarif və maarifçilik (XIX əsrin ortalarından mart 1918-ci ilə qədərki ədəbi mühit). – Bakı: Maarif, – 1997. – 172 s.

⁷ Qədimov, Ə.N. XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti : / filologiya elmləri doktoru dis. avtoreferatı. / Bakı, 2006. – 45 s.

⁸ Məhərrəmov, Z. H. İrəvan ədəbi mühiti : (1800-1920-ci illər) : / Filologiya üzrə elmlər doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2017. – 52 s.

⁹ Rüstəmli, A. Cəfər Cabbarlı: həyatı və mühiti / A.Rüstəmli. – Bakı: Elm, – 2009. – 426 s.

¹⁰ Rüstəmli, A. Bayraməli Abbaszadə: mühiti və mücadiləsi / A. Rüstəmli. – Bakı: Ozan, – 2014. – 224 s.

¹¹ Musayev Ş.Ş. Mirzə Fətəli Axundzadə: Mühiti, müasirləri ilə əlaqələri və yeni tipli ədəbiyyat yaradıcılığı:/filologiya üzrə elmlər doktoru dis. avtoreferatı. / Bakı, 2021. – 61 s.

¹² Əhmədov, B. B. Sabit Rəhman: həyatı, mühiti, yaradıcılığı / B. Əhmədov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2010. – 296 s.

¹³ Məmmədli, İ. XX əsr Kəlbəcər ədəbi mühiti. / İ. Məmmədli. – Bakı: Elm, – 2010. – 180 s.

¹⁴ Məmmədli, Ş. Azərbaycan ədəbiyyatının Borçalı qolu / Ş.Məmmədli. – Tbilisi: Kolori, – 2003. – 363 s.

¹⁵ Əhmədova, S. Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti (XIX əsrin II yarısı XX əsrin əvvəlləri) / S. Əhmədova. – Bakı: Ecoprin, – 2020. – 220 s.

¹⁶ Saraclı, M. Naxçıvan ədəbi mühitindən / M. Saraclı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2007. – 80 s.

¹⁷ Talışlı, M. H. XIX əsr Lənkəran ədəbi mühiti:/ filologiya elmləri namizədi dis. avtoreferatı. / Bakı, 1977. – 31 s.

mühiti və Mir Cəlal”¹⁸ və digər ədəbiyyatşünas alimlərin əsərləri nəşr edilmişdir. Hələ sovet ədəbiyyatının meydan suladığı bir dövəmdə, 1980-ci ildə ədəbiyyatşünas Abbas Hacıyevin Tiflisdə Azərbaycan teatrının və mətbuatının inkişaf tarixini səhifələrində əks etdirən “Tiflis ədəbi mühiti”¹⁹ fundamental araşdırması nəşr etdirilmişdir. Göründüyü kimi, müstəqilliyin ədəbiyyatımıza verdiyi ən böyük töhfələrdən biri region ədəbi mühitlərinin öyrənilməsinin yüksələn xətlə inkişafı olmuş və Azərbaycanın ədəbi-mədəni həyatında önəmli yeri olan Şəkidə ədəbi-mədəni mühitin tədqiq edilməsi bu zərurətdən yaranmışdır.

Şəkidə ədəbi inkişaf zəngin bir tarixi inkişaf yolu keçmiş, burada tədqiqinə ehtiyac yaranan ədəbi birlik və məclislər fəaliyyət göstərmişdir. Bizə bu fikri söyləməyə əsas verən bu bölgədə formalaşan ədəbi ənənələrdir ki, XX əsr və XXI əsrin əvvəlləri üçün səciyyəvi olan Şəki ədəbi mühiti bu ənənələr üzərində inkişaf etmişdir. XX yüzilliyin 20-ci illərinin ortalarından Şəkidə “Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin Şəki şöbəsi, 40-cı illərdən “Şəki fəhləsi” qəzetinin redaksiyası nəzdində “Səbuhi” ədəbi məclisi, 90-cı illərin ortalarından isə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki bölməsi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Bu ədəbi birliklər ziyalıları özündə birləşdirməklə dövrünün yaradıcı ədəbi gəncliyinin yetişməsində mühüm rol oynamışdır. Şəki ədəbi-mədəni mühitinə yeni təfəkkür tərzii, milli mənlik, demokratik fikir gətirən həmin ziyalılar, yaradıcı şəxsiyyətlər, yaşadıkları dövrün ictimai-siyasi hadisələrini, insanların sosial durumunu və əhvali-ruhiyyəsini epik düşüncənin hekayə, povest və roman janrlarında əks etdirmiş, haqsızlıqları tənqid atəşinə tutmaqdan çəkinməmiş, xalq şeiri üslubunda bayatı, qoşma, gəraylı, klassik üslubda məsnəvi, qəzəl və müxəmməs janrlarında yazıb-yaratmışlar. Lakin vaxtında ictimai-siyasi hadisələri dərk edərək xalqa sözünü çatdırmış və xalqın istəklərini bədii formada bəyan etmiş yaradıcı şəxsiyyətlərin

¹⁸ Sona Xəyal. Maştağa ədəbi mühiti və Mir Cəlal / Sona Xəyal. – Bakı: Nurlan, – 2007. – 79 s.

¹⁹ Hacıyev, A. Tiflis ədəbi mühiti / A. Hacıyev. – Bakı: Yazıçı, – 1980. – 183 s.

bəziləri sovet ideologiyasının təzyiqlərinə məruz qalmışlar. Milli mənafenin əleyhinə yönəlmiş ideoloji tələblər XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühitinin tədqiqinə zərbə vurmuş, 1901-1950-ci illərdə istər yaradıcı şəxsiyyətlərin ömür yolu, istərsə də onların ədəbi fəaliyyəti araşdırılmamışdır. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasına qədər problemlərə milli müstəvidən deyil, ideoloji müstəvidən yanaşılması bir sıra həqiqətlərin üzərinə pərdə çəkmişdir. Bu baxımdan tədqiqat işi mövzusunun “Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında Şəki ədəbi-mədəni mühitinin rolu (1900-2015-ci illər)”na aid olması ilə də aktualdır. Hələlik ayrı-ayrı məqalə və kitab şəklində “Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında Şəki ədəbi-mədəni mühitinin rolu (1900-2015-ci illər)” mövzusu bugünədək ədəbiyyatşünaslığın tədqiqat obyektı olmamış, bu mühitin özünəməxsus cəhətləri, təmsil edənlərin yaradıcılığı sistemli şəkildə araşdırılmamışdır. Doğrudur, XX əsrin əvvəllərindən bugünədək Şəki ədəbi-mədəni mühiti, onun ictimai-siyasi, nəzəri-estetik problemləri ədəbiyyatşünaslarımızı düşündürmüş, lakin bu məsələ geniş tədqiqat baxımından real həllini tapmamış, bəzi tədqiqatçıların fərdi-konkret istiqamətli fikirləri ilə kifayətlənilmişdir.

Odur ki, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi baxımından Şəki ədəbi-mədəni mühitinin tədqiqi ədəbiyyatşünaslıqda vacib bir məsələ kimi diqqəti cəlb etmiş, həllini gözləyən bir problemə çevrilərək hazırkı tədqiqatın aktuallığını şərtləndirmişdir. Düzdür, Şəkinin ədəbi - mədəni və elmi həyatı ilə bağlı son iyirmi beş ildə bir sıra ümumi məzmunlu əsərlər yazılaraq nəşr etdirilmişdir. Bunların sırasında Əbdürəhman Abdullayevin “Maarif pərvanəsi”²⁰, Hüseyn Əhmədov və Sabir Əfəndiyevin “150 yaşlı Şəki məktəbi”²¹, professor Mərziyə Qiyasbəylinin “Rəcəb Əfəndiyev”²², AMEA-nın Şəki Regional Elmi Mərkəzinin Şəkinin

²⁰ Abdullayev, Ə. M. Maarif pərvanəsi / Ə. Abdullayev. – Bakı: Maarif, – 1982. – 94 s.

²¹ Əhmədov, H, Əfəndiyev, S. T. 150 yaşlı Şəki məktəbi / H. Əhmədov, S. Əfəndiyev. – Bakı: Maarif, – 1982. – 94s.

²² Qiyasbəyli, M. Rəcəb Əfəndiyev / M. Qiyasbəyli. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2001.– 260s.

elmi həyatındakı rolunu əks etdirən “Şəkiddə məhəllə adları, soylar və ləqəblər: I kitab (Qoruq ərazisi)”²³, Ulduz Mürşüdovanın “Rəşid bəy Əfəndizadə və folklor”²⁴, “Şəki Regional Elmi Mərkəzi 30 ildə”²⁵, Həbibulla Manaflının “Öyünc və güvənc qaynağı”²⁶, “Şəkiddə məhəllə adları, soylar və ləqəblər: II kitab”²⁷, Ləman Vaqifqızının “Şəki folkloru”²⁸, teatrşünas alimlərdən professor İncilab Kərimovun “Azərbaycan peşəkar teatrının tarixi və inkişaf mərhələləri”²⁹, professor İlham Rəhimlinin “Azərbaycan teatr tarixi”³⁰, “Şəki teatri”³¹, “Dramaturgiya və teatr”³² və s. kimi Azərbaycanın teatral həyatı ilə bağlı yazılmış əsərlərdə və çoxsaylı məqalələrdə Şəki teatrina dair məlumatlar da yer tutur. Həmçinin Şəkiddə ədəbi-mədəni mühitin inkişaf dinamikasını səciyyələndirən, formalaşdıran və zənginləşdirən yazarların nəşr olunmuş əsərlərini, bu əsərlərə yazılmış ədəbi-tənqidi qeydləri, akademik Bəkir Nəbiyevin³³, professor Yaşar Qarayevin³⁴, professor Asif

²³ Şəkiddə məhəllə adları, soylar və ləqəblər (I kitab)/ tərt.ed. Z. Mabudoğlu, S. Bəharəddinqızı. – Bakı: “Nafta-Press” nəşriyyatı, – 2004. – 347 s.

²⁴ Mürşüdova, U. B. Rəşid bəy Əfəndizadə və folklor / U.B. Mürşüdova. – Bakı: Kooperasiya, – 2004. – 104 s.

²⁵ Şəki Regional Elmi Mərkəzi 30 ildə. – Bakı: “İsmayıl” Nəşriyyat - poliqrafiya müəssisəsi, – 2005. – 180 s.

²⁶ Manaflı, H.Öyünc və güvənc qaynağı / H. Manaflı. – Bakı: Nurlan, – 2007. – 224 s.

²⁷ Şəkiddə məhəllə adları, soylar və ləqəblər (II kitab)/ tərt.ed. Z. Mabudoğlu, U. Bəşirqızı, K. Adışirinov. – Bakı: “Nafta-Press” nəşriyyatı, – 2009. – 605 s.

²⁸ Ləman Vaqifqızı. Şəki folklor mühiti / Ləman Vaqifqızı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 248 s

²⁹ Kərimov, İ. Azərbaycan peşəkar teatrının tarixi və inkişaf mərhələləri / İ. Kərimov. – Bakı: Maarif, – 2002. – 576 s.

³⁰ Rəhimli, İ. Azərbaycan teatri tarixi: dərslik / İ. Rəhimli. – Bakı: Çaşıoğlu, – 2005. – 446 s.

³¹ Rəhimli, İ. Şəki teatri / İ. Rəhimli. – Bakı: “Qanun” nəşriyyatı, – 201. – 384 s.

³² Rəhimli, İ. Dramaturgiya və teatr / İ. Rəhimli. – Bakı: Gənclik, – 1988. – 235 s.

³³ Şəkiddə məhəllə adları, soylar və ləqəblər (I kitab)/ tərt.ed. Z. Mabudoğlu, S. Bəharəddinqızı. – Bakı: “Nafta-Press” nəşriyyatı, – 2004. – 347 s.

³⁴ Qarayev, Y. Prototip - şəkildir, yaxud nəfəsdə zümmə, tələffüzdə rəqs - Şəki şivəsi / Azərbaycan folklor antologiyası [IV kitab] / Şəki folkloru. – Bakı: “Səda” nəşriyyatı, - 2009. - 490 s.

Rüstəmlinin ³⁵ , professor Faiq Çələbinin ³⁶ , professor Məhərrəm Qasımlının ³⁷ , professor Hüseyn İsmayılovun ³⁸ , Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki bölməsinin rəhbəri, şair-tədqiqatçı Vaqif Aslanın³⁹ və digərlərinin də məqalələrini bu silsiləyə daxil etsək, tədqiqatın mənbə bolluğunu şərh etməyə ehtiyac qalmır. Lakin qeyd etməliyik ki, hər mənbədə ədəbi-mədəni mühiti səciyyələndirən ayrı-ayrı tərəflərin əks etdirilməsi, bir ya iki ədəbi şəxsiyyətin adının çəkilməsi ədəbi-tarixi həyatın dolğun mənzərəsini yaratmışdır. Lakin bu məlumat və adları müxtəlif mənbələrdən toplayıb onları ümumi tədqiqat müstəvisinə gətirərək haqqında dolğun və geniş məlumat verdikdə mükəmməl təsəvvür formalaşır. Tədqiqatçının son qənaəti belədir ki, Şəki ədəbi-mədəni mühiti ilə bağlı olan ümumi və xüsusi məzmunlu araşdırmalar bu mühitin ümumi mənzərəsini ətraflı şəkildə təqdim etmək gücündə deyildir.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəkiddə ədəbi-mədəni mühitin inkişafını təmin edən teatr, mətbuat və ədəbiyyat tarixinin, sözügedən dönmədə Şəkiddə fəaliyyət göstərən “Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin Şəki şöbəsinin, “Səbuhi” ədəbi məclisinin və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki bölməsinin inkişaf mərhələlərinin, Şəkiddə yaşayıb-yaradan yazıçıların həyat və yaradıcılıq yolunun, onların sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması təşkil edir. Şəki ədəbi-mədəni mühiti ilə bağlı son illərdə yazılıb dərc edilmiş elmi məzmunlu məqalələr, yazıçıların ayrı-ayrı qəzet və jurnallarda dərc olunmuş məqalələri, nəşr olunmuş kitabları, ədəbi-mədəni mühitlə bağlı arxiv sənədləri, Məhəmməd Füzuli

³⁵ Rüstəmli, A. Səmimi hisslər, saf duyğular poeziyası // 525-çi qəzet. – 2000, 7 sentyabr; Sözlün közü və düzü // 525-çi qəzet. – 2013, 5 sentyabr.

³⁶ Şəki folklor örnəkləri: 1 – ci kitab. – Bakı: Nurlan, – 2014. – 414 s.

³⁷ Adışirinov, K.F. Qədim türk-oguz yurdu Oxud / K.F. Adışirinov. – Bakı: Nurlan, – 2006. – 232 s.

³⁸ İsmayılov, H. Çağdaş türkün poetik dünyası (Vaqif Aslanın “Qanımdan rəng alan gül” kitabına ön söz). – Bakı: Nurlan, – 2002. – 294 s.

³⁹ Vaqif Aslan. Zaman və ədəbiyyat dilemması qarşısında: Ədəbi-nəzəri, elmi-publisistik məqalələr toplusu / Vaqif Aslan. – Bakı: Mütərcim, – 2021. – 424 s.; Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri: Məqalələr : [IV cilddə] / Vaqif Aslan. – Bakı: “Təhsil” NPM, – c.4. – 2010. – 539 s.

adına Respublika Əlyazmalar İnstitutunun və M.F. Axundzadə adına Milli Kitabxananın fondunda mühafizə olunan sənədlər tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. XX əsrdə və XXI əsrin ikinci onilliyinin ortalarında Şəkidə ədəbi-mədəni mühitin araşdırılmasının elmi cəhətdən daha məqsəduyğun tədqiq olunması zərurətini nəzərə alaraq tədqiqatçı:

– Dövrün ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni mənzərəsini verməklə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında Şəki ədəbi-mədəni mühitinin mövqeyini və rolunu aydınlaşdırmağı;

– Folklorşünaslığın açılmamış səhifələrində qalan problem kimi şəkili aşıqların həyat və yaradıcılığını öyrənməyi;

– Sovet ideologiyasının milli deyil, ideoloji müstəvidən ədəbiyyata, ədəbi mühitə təsirini tədqiq olunan dövrdə yaşamış yazıçıların həyat və yaradıcılığı nümunəsində aşkarlamağı;

– Ədəbi mühitdə yazıb-yaratmış yazıçıların müasirləri ilə əlaqələrini, bu əlaqələrin ədəbi-mədəni mühitə təsirini;

– Şəkidə teatr və mətbuatın mədəni mühitin inkişafına təsirini müəyyənləşdirməyi;

– Ədəbi mühitdə yazıb-yaratmış sənətkarların novatorluğu və sənətkarlığı məsələsində Azərbaycan ədəbiyyatı ənənələrinə hansı səviyyədə əməl olunmasını və digər məsələləri qarşısına əsas **məqsəd** kimi qoymuşdur.

Müəyyənləşdirdiyimiz məqsədə aşağıdakı zəruri **vəzifələrin** yerinə yetirilməsi ilə nail olmağa çalışmışıq:

– XX əsrin ayrı-ayrı dövrlərində Şəki ədəbi-mədəni mühitinin inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirmək, ədəbi-mədəni mühiti zamanın ictimai-siyasi problemləri kontekstində tədqiq edilməsi;

– XX əsrdə Molla Cümə sənətini davam etdirən el aşıqlarının həyat və yaradıcılığının tədqiqatına cəlb edilməsi;

– “Səbuhi” ədəbi məclisinin bədii və ideya-siyasi baxımdan inkişafında “Şəki fəhləsi” qəzetinin rolu, ümumilikdə Şəkidə mətbuatın inkişaf tarixinin tədqiq edilməsi;

– XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynayan ədəbi simaların həyat və yaradıcılığını, əsərlərini tədqiqatına cəlb edərək elmi şərhinin verilməsi;

– Ədəbi-mədəni mühitin nümayəndələrinin yaradıcılığında lirikanın mövzu və ideya qaynaqlarının, nəsrin ideya istiqamətlərinin, novator xüsusiyyətlərinin, ədəbi-estetik problemlərinin üzə çıxarılması;

– XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi-mədəni mühitinin bədii materiallarında Şəki yazarlarının qələmində Sabir satira ənənələrinin inkişaf dinamikasının təhlil edilməsi;

– Şəkiddə teatr, mətbuat və dramaturgiya məsələlərinin inkişaf tarixinin tədqiq edilməsi;

– Şəki ədəbi mühitində yazıb - yaradan yazıçıların sənətkarlıq keyfiyyətlərinin üzə çıxarılması.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəkiddə ədəbi-mədəni mühitin inkişafı ilə bağlı bədii materialların araşdırılması və ədəbi meyarlar üzrə təhlili zamanı tarixi-xronoloji, tarixi-müqayisəli, müqayisəli-tipoloji metodlardan istifadə olunmuşdur. Bədii mətnlərin dəyərləndirilməsində ideya-bədii təhlil əsas götürülmüş, tarixilik və müasirlik prinsiplərinə əməl edilmişdir. Dissertasiyada həmçinin, müəlliflərin fikirlərinə dövrün reallıqları kontekstindən yanaşılmış, təhlil olunan bədii materiallarda öz əksini tapan siyasi-ideoloji meyillərə obyektiv münasibət bildirilmişdir. Tədqiqatın əsas özülü kimi XX əsrin 90-cı illərində Şəki ədəbi-mədəni mühiti sovet ədəbiyyatının tərkib hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatının məzmununu formalaşdırdığından tədqiqat prosesində obyektiv-tarixilik prinsipindən çıxış etmək, ədəbi irsə obyektiv mövqedən yanaşmaq, bu kontekstdə region ədəbiyyatı nümunəsində milli ədəbiyyatın elmi tarixinə dəyər vermək əsas metod kimi qaçılmaz vəzifələrdən olmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar: Dissertasiyada müdafiyyə aşağıdakı müddəalar çıxarılmışdır:

– Molla Cümənin elmi təcümeyi-halının tədqiq olunmamış səhifələrdə qalan tərəflərinin, xüsusilə aşığın İsmi – Pünhanının şəxsiyyətinin əsaslandırılması;

– Molla Cümə sənətindən sonra Şəkiddə aşıq mühitinin inkişaf tempini və el aşıqlarının həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bəzi zəruri məsələlərin müəyyənləşdirilməsi;

– XX əsrin 20-30-cu illərində Şəkidə fəaliyyət göstərmiş “Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin yaranması və fəaliyyəti, sonrakı 40-90-cı illərdə “Səbuhi” ədəbi məclisinin və 1993-cü ildən bu günədək fəaliyyət göstərən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki bölməsinin ədəbi-ictimai və tarixi missiyası;

– XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi Şəki ədəbi-mədəni mühitinin inkişaf yollarının və əsas təmsilçilərinin şəxsiyyətinin, yaradıcılıq yollarının ədəbi ictimaiyyətə çatdırılması;

– Tədqiq olunan zaman kəsiyində Şəki ədəbi mühitində yaşayıb-yaradan ədəbi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılıqları haqqında regional istiqamətli sistemli ədəbiyyatşünaslıq nümunəsinin yaradılması;

– Sovet ideologiyasının məlum qadağaları dövründə Şəki ədəbi mühitində ideoloji yasaqlara məruz qalmış bədii əsərlərin yüksək sənətkarlıqla qələmə alındığını diqqətə çatdırmaqla onların xalqa tanındılması;

– 1879-cu ildən 2015-ci ilədək Şəkidə teatr tarixini sistemli şəkildə öyrənmək və nəinki Azərbaycan teatrının tərkib hissəsi, həmçinin keçmiş SSRİ məkanında tanınmış region teatri kimi nüfuzunun əsaslandırılması;

– Azərbaycan mətbuatının zəngin tarixinin tərkib hissəsi kimi Şəkidə mətbuat tarixinin öyrənilməsi və jurnalistlərin ömür və yaradıcılıq yolunun təbliği;

– Tədqiq olunan dövrdə Şəkidə poeziya, nəsr və dramaturgiyanın inkişaf yollarını və mövzu dairəsinin ədəbi meyarlara uyğunluğunun əsaslandırılması;

– Şəkidə yazıb-yaratmış ədəbi şəxsiyyətlərin sənətkarlıqlarının özünəməxsusluğu və səciyyəsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan ədəbiyyatının ayrı-ayrı dövrləri tədqiq olunarkən Şəki ədəbi-mədəni mühiti və onun nümayəndələri haqqında da qısa məlumat verilmişdir. Lakin XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəkidə ədəbi-mədəni mühit kompleks şəkildə tədqiq olunmamış, onun inkişafı, yaradıcılıq problemləri, yazıçıların həyat və yaradıcılıqları sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. Bu baxımdan hazırkı tədqiqat işi ilkin təşəbbüs

kimi yenidir. Tədqiqat işinin elmi yeniliklərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

– Molla Cümədən sonra Şəkiddə aşiq mühitinin mərhələli şəkildə tədqiq edilməsi;

– Şəkiddə teatr tarixinin 136 illik bir dövr üzrə sistemli şəkildə öyrənilməsi;

– Şəki ədəbi-mədəni mühitinin ictimai-siyasi şəraitlə, tarixi-coğrafi vəziyyətlə bağlılığı təhlil edilərək ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsi;

– XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəkiddə yaşayıb-yaradan yazıçıların dram yaradıcılığına və onların teatrla bağlılığına elmi qiymət verilməsi;

– XX əsrin 20-90-cı illərində Şəkiddə ədəbi prosesin inkişafını tənzimləyən və istiqamətləndirən “Qızıl Qələmlər Cəmiyyətinin” Şəki şöbəsinin, “Səbuhi” ədəbi məclisinin və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki bölməsinin fəaliyyətinin tədqiq edilməsi;

– Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi Şəkiddə mətbuat tarixinin öyrənilməsi baxımından da dissertasiya işi mükəmməl məzmunlu əsər kimi yeni və aktualdır.

Dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi-mədəni mühitini Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə üzə çıxaran orijinal araşdırma olduğu üçün elmi-nəzəri və təcrübi cəhətdən əhəmiyyətlidir. Tədqiqat prosesində bu və ya digər mərhələdə Şəki ədəbi-mədəni mühiti dövrün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni prosesləri ilə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilmiş, ayrı-ayrı müəlliflərin sənətkarlıq qüdrəti, yaradıcılıqları hərtərəfli tədqiq edilmişdir. XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi-mədəni mühitinə verilən qiymətdə tədqiqatçının faydalandığı tədqiqat metodları yeni monoqrafiyaların yazılmasına stimül verə bilər. Bu nöqtəyi-nəzərdən yeni yazılacaq əsərləri nəzəri-metodoloji baxımdan istiqamətləndirmək də əsərin praktik əhəmiyyətinə daxildir.

Elmi araşdırma milli ədəbiyyatşünaslıq tariximizi regional aspektdə öyrənən, yeni, Cümhuriyyət illəri, ən yeni və müstəqillik dövrü ədəbiyyatının təşəkkül və inkişaf mərhələlərini tədqiq edən

mütəxəssislər, XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi-mədəni mühitinin tarixini, elmi-nəzəri və ideya-estetik problemlərini öyrənmək istəyən alimlər, ali məktəb müəllimləri, magistr və doktorantlar üçün faydalı ola bilər. Həmçinin tədqiqat işi XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəkiddə mədəniyyət, teatr və mətbuat məsələləri ilə maraqlanan oxucular üçün də böyük maraq kəsb edə bilər.

Əsər ali və orta məktəb dərslərinin, tədrislə bağlı metodik vəsaitlərin, ədəbiyyatşünaslıq və nəzəriyyəyə aid tədqiqat əsərlərinin yazılmasında da elmi əhəmiyyətə malik ola bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddə və nəticələri iddiaçının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda, həmçinin xarici ölkələrin nüfuzlu jurnallarında, o cümlədən beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərinə daxil olan (Web of Science, Scopus, Copernicus) dövrü elmi nəşrlərdə, ölkə daxilində və xaricdə keçirilən beynəlxalq konfransların materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın məzmununa daxil olan ayrı-ayrı məsələlər müəllifin “XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühiti: 1900-2000-ci illər. I Kitab” (2015, 488 s.), “Göynük mahalı: siyasi, coğrafi, mədəni tarixi və folkloru. I Kitab” (2019, 360 s.), “Yaqub Mahirin poetik irsi” (2020, 352 s.) və “Şəki ədəbi mühitində Sabir satira ənənələri” (2020, 448 s.) adlı monoqrafiyalarında da diqqətə çatdırılmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Mətbuat tarixi və publisistika” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin mövzusu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının 31 yanvar 2017-ci il tarixli (2 sayılı protokol) və Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurasının Filologiya Problemləri üzrə Elmi Şurasının 13 sentyabr 2018-ci il tarixli iclasının (8 sayılı protokol) qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.

Dissertasiya işi “Giriş” – 17859, əsas məzmun – I fəsil 129288; I paraqraf – 40383, II paraqraf – 36387, III – paraqraf 25866, IV paraqraf – 26652, II fəsil 152948; I paraqraf – 73960, II paraqraf – 58028, III – paraqraf 20960, III fəsil – 127906; I paraqraf – 65891, II paraqraf – 35631, III paraqraf – 26384, IV fəsil – 53226; I paraqraf – 28077, – II paraqraf – 25149, “Nəticə” –11216 şərti işarədir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi – 492.443 şərti işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiyanın yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın “**Şəkiddə ədəbi-mədəni mühitin formalaşması və inkişafı**” adlandırılan və **dörd paraqraftan** ibarət olan **birinci fəslində** Şəkiddə ədəbi-mədəni mühitin inkişaf tarixinə qısa ekskurs edilir, XX əsrdə Şəkiddə aşiq mühiti araşdırılaraq burada yaşamış el aşıqlarının həyat və yaradıcılığından, XX əsrin əvvəllərində və Azərbaycan XalqCümhuriyyəti illərində, həmçinin sonrakı illərdə və XXI əsrin əvvəllərində ədəbiyyatın inkişaf problemləri, ədəbi mühiddə yazıb-yaratmış sənətkarların yaradıcılıq yolu, mövzu dairəsi, “Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin, “Səbuhi” ədəbi məclisinin, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki bölməsinin fəaliyyətindən bəhs edilir.

“**Ədəbi mühitin folklor qatında formalaşan el aşıqları**” adlanan birinci paraqrafın elmi şərhinə keçilməmişdən öncə Şəkiddə ədəbi mühitin inkişaf tarixinə nəzər salınaraq belə elmi nəticəyə gəlinir ki, burada ədəbi mühitin ən gec inkişaf tarixi XIV əsrlə səsləşir. Görkəmli ədəbiyyatşünas Salman Mümtazın təbircə, “*Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli müəssilərindən biri də bu*

günə kimi hafizələrdən silinmiş Ənbəroğludur. Bu əhlişair XIV əsrin ilk yarısında şirvanlı Molla Qasım, isfərayinli Həsənoğlu və digər bəzi Azərbaycan şairləri ilə müasir və ya bir az sonra yaşamış mühüm bir simadır".⁴⁰ Lakin Şəki ilə bağlı qələmə alınmış xronikalarda bu unudulmuş şairdən bəhs edilməmişdir.

XIX əsrdə Şəkiddə İsmayıl bəy Nakam, Kərim ağa Fateh, Şuxi, Zövqi, Hüseyin Qəmnək, Dəli Bəbir, Molla Məhəmməd, Molla Qasım Zakir, Hacı Rəsul, İbrahim Əfəndi Nicati, Hacı Mahmud Əfəndi Nafe, Rəsul Dülqər, Xəstə Qədir, Məhəmməd Şəmədüz, Molla İbrahimxəlil Dodui, Mah xanım, Mahtab xanım və başqa şairlər, M.F.Axudzadə və Rəşid bəy Əfəndiyev kimi maarif xadimləri, dramaturq, şair, tərcüməçi və etnoqraf yaşayıb-yaratmışdır.

Şəki ədəbi mühitində söz sənətini şifahi və yazılı şəkildə bu günümüzdə daşıyan aşıqların yaşaməsi Şəkiddə aşıq mühitindən kifayət qədər söz açmağa imkan verir.

XIX əsrin ikinci yarısında Nuxada Aşiq Novruz kimi ustad sənətkar yaşayıb-yaratsa da, bu əsrdə Aşağı Layısqılı Molla Cümə daha çox məşhurlaşmışdır. XX əsrdə Şəki bölgəsində onun sənətinin təsiri ilə Doduda Aşiq Paşa, Baş Göynükdə Aşiq Camal, Aşiq Əhmədiyyə, Aşiq İsmayıl, Aşiq Azad, Baş Layısqıda Aşiq Sirac, Aşiq Hacıbala, Aşiq Nəzir, Aşiq Məmməd, Aşiq Əhməd, Biləcikdə Aşiq Musa, Şində Aşiq Güləhməd, Şabalıdda Aşiq Əhməd, Cəfərabadda Aşiq Müğüm, Şəki şəhərində Aşiq Sakit, Qışlaqda Aşiq Kərim kimi aşıqlar formalaşmışlar.

Professor Sədnik Paşayev Nuxada (Şəkiddə) yaşamış ilk aşığın daşbulaqlı Aşiq Doninin olduğu qənaətindədir. Lakin Şəkiddə aşıq mühitinin mövcudluğu folklorşünaslığın qaranlıq səhifələrində qalmış, tədqiq olunmamışdır. Ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev doğru qeyd edir ki: "... XX əsrdə Şəkiddə və kəndlərində aşıq ənənəsi

⁴⁰ Salman Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları / Salman Mümtaz. – Bakı: Avrasiya press, – 2006. – s. 364

əslində çox güclü olmuş, burada ilkin sovet vaxtı da canlı aşıq mühitləri fəaliyyət göstərmişdir".⁴¹

Folklorşünas alim Ləman Vaqifqızı da Şəki folkloru ilə bağlı fikirlərində: "*Şəki folklorunun tipoloji xüsusiyyətlərindən danışarkən aşıq sənətinin üstündən sükutla keçmək olmaz. Şəki aşıq sənətinin geniş inkişaf etdiyi bölgələrimizdəndir*"⁴², – yazaraq Şəkiddə aşıq mühitinin mövcudluğunu vurğulayır.

Molla Cümə haqqında çox yazılsa da, fikrimizcə, aşıq haqqında söylənilmiş fikirlər də natamamdır. Tədqiqatçılar ədəbi ictimaiyyətə aşığın şəklinin necə tapılması ilə bağlı məlumat verməmiş, Cüməşünaslığa bu məlumatı ilk dəfə "Şəki fəhləsi" qəzetinin redaktoru Məhyəddin Abbasov (Paşazadə) vermişdir.⁴³

Aşığın İsmi-Pünhanı ilə bağlı verilmiş məlumatlarda da boşluqlar vardır. Belə ki, folklorşünaslar Molla Cümənin sevgilisinin adı ilə bağlı yekdil rəyə gələ bilməmişlər. XIX əsrdə Azərbaycan qadınının hüquqsuzluğunun şiddəti Nuxada özünü daha qabarıq göstərmiş, həyat yoldaşını adı ilə çağırmaq yasaq olmuş, evin xanımına "uşaqların anası", "bizim evin xanımı", "bizim arvad" deyə müraciət edilmişdir. "*Öz ərindən, qardaşından, ata və ən yaxın qohumundan başqasıyla söyləşən qadınların qanını ruhanilər halal buyurmuşdular...*"⁴⁴ Düşünürük ki, bu yasaq vəqadağaların təsiri ilə aşıq sevgilisinin adını gizli saxlamışdır. Tədqiqatçının bu problemlə bağlı nüfuzlu jurnalda elmi məqaləsi dərc olunmuşdur⁴⁵.

XX əsrin 30-cu illərində Nuxada (Şəkiddə) və onun kəndlərində məşhur aşıqlar yaşayıb-yaratmışlar. Dodulu Aşıq

⁴¹ Qarayev, Y. Prototip – şəkildir, yaxud nəfəsdə zümzümə, tələffüzdə rəqs- Şəki şivəsi / Azərbaycan folklor antologiyası [IV kitab] / Şəki folkloru. – Bakı: "Səda" nəşriyyatı, – 2009. – s. 33.

⁴² Ləman Vaqifqızı. Şəki folklor mühiti / Ləman Vaqifqızı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – s. 116.

⁴³ Abbasov, M. (Paşazadə), Qiymətli tapıntı // Şəki fəhləsi . – 1967, 5 may. – s.6

⁴⁴ Tahirzadə, Ə. Şəkinin tarixi qaynaqlarda / Ə. Tahirzadə. – Bakı: , – 2005. – s. 200-201

⁴⁵ Adışirinov, K.F. Molla Cümənin ömür yoluna yeni baxış və Şəki folklor mühitində aşıq sənəti ənənələri (1901-1940-cı illər) // – Bakı: İpək yolu, Azərbaycan Universiteti, – 2018 . № 3, – s.73-82;

Paşanın, qışlaqlı Aşiq Kərimin, cəfərabadlı Aşiq Müğümün, Baş layısqılı Aşiq Əhməd və Aşiq Məhəmmədin, daşbulaqlı Aşiq Şamilin, biləcikli Aşiq Musanın, Baş göynüklü Aşiq Camalın, şinli Aşiq Güləhmədin, şabalıdlı Aşiq Əhmədin yaradıcılıqlarının izləri “Nuxa işçisi” qəzetinin səhifələrində qalmışdır.

Baş Göynük kəndində yaşayıb-yaratmış Aşiq Camal klassik aşiq şeirinin xüsusiyyətlərini mükəmməl bilən ustad aşiq kimi tanınmışdır. Onun “Ola bilməz”, “Gəlsin”, “Ay fələk” qoşmalarında yüksək sənətkarlıq nümayiş etdirilmişdir. “Ola bilməz” qoşmasında müdrik aşiq gənc nəslə əməksevər olmağa, doğru danışmağa, yalandan uzaq olmağa səsləyir:

*Ey cavanlar, sizi ağah eyləyim,
Zəhmətdən heç kəsə ar ola bilməz.
Yalan tez tutular, doğru söyləyin,
Yayda yağan qardan qar ola bilməz⁴⁶.*

Şəkinin Göynük mahalında yetişən Aşiq Əhməd yüksək sənət nümayiş etdirdiyinə görə Azərbaycan aşıqlarının 1928-ci ildə keçirilən birinci və 1938-ci ildə keçirilən ikinci qurultaylarına nümayəndə göndərilmişdir.

“Nuxa işçisi” qəzetinin 1938-ci il 28 aprel tarixli sayında Aşiq Müğümün “Yaşasın” və Aşiq Pirinin “Kolxoz” şeirləri sovet ideologiyasının aşiq ədəbiyyatına təsirinin bariz nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir. “Yaşasın” şeirində Aşiq Müğüm sosializm cəmiyyətini, fəhlə-kəndli birliyini, bu birliyi təmin edən Lenin ideyalarını alqışlamışdır:

*Ölkəmizdə sosializm qurulmuş,
Azad hüquq, yeni həyat görmüşük.
Fəhlə-kəndli, biz əl-ələ vermişik,
Lenin qoyan doğru yollar yaşasın⁴⁷.*

⁴⁶Azərbaycan folkloru antologiyası: [VI kitab] Şəki folkloru. – Bakı: Nurlan, – c. 2. – 2002. – s. 330

⁴⁷ Adışirinov, K.F. Göynük mahalı: siyasi, coğrafi, mədəni tarixi və folkloru: / K.F.Adışirinov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – s.312.

Aşıq Pirinin “Kolxoz” şeirində isə kollektiv təsərrüfat sistemi alqışlanaraq Lenin partiyasının rəhbərlikedici gücü tərənnüm edilmişdir:

*Partiyamız bizə rəhbərlik edir,
Sovet xalqı Lenin yolu ilə gedir.
Bir-birilə yaxın qardaşlıq edir,
Kəndimizdən səsi gəlir kolxozun*⁴⁸.

XX əsrin 30-cu illərində biləcikli Aşıq Musanın yaradıcılığında təbiət lirikası mühüm yer tutsa da, istedadlı aşıq çağdaşları kimi sovet ideoloji yasaq və tələblərindən yaxa qurtara bilməmişdir:

*Çox gözəl zamana, gözəl dövrandır,
Düşmənlərin ürəkləri xallandı,
Azadlıq verilib, çadra tullandı,
Hər tərəfdə ipək tellər asılmış*⁴⁹.

Dodulu Aşıq Paşa da XX əsrin birinci yarısında ustad sənətkar kimi tanınmış, 1938-ci ildə yüksək ifaçılıq məharəti nəzərə alınaraq Azərbaycan aşıqlarının ikinci qurultayına nümayəndə seçilmişdir. Salman Mümtaz XX əsrin əvvəllərində yaşamış məşhur aşıqlara dair tərtib etdiyi siyahıya Aşıq Paşanın da adını daxil etmişdir: “*Mosullu İbrahim, İtitalalı Hacı Murad, Abdurrahman, Qorağanlı Murad, Aşıq Paşa Dodulu, Gəncəli Molla Oruc, Kinaşlı Murtuzalı, Qandaxlı Aşıq Azər, Zəngli Aşıq Bayram*”⁵⁰ zamanının məşhur aşıqları kimi tanınmışlar.

XX əsrin ikinci yarısında Şəkiddə aşıq sənəti daha geniş inkişaf etmiş, Molla Cümənin varisləri olan Aşıq Sirac, Aşıq Əhmədiyyə, Aşıq Hacıbala, Aşıq İsmayıl, Aşıq Əhməd, Aşıq Məmməd, Aşıq Sakit, Aşıq Azad və digərləri fəaliyyət göstərmişlər.

Bu dövrün aşıq mühitinin istedadlı təmsilçilərindən biri Aşıq Sirac olmuşdur. Aşıq Sirac haqqında aşıqşünaslıqda ilk məlumatı professor Faiq Çələbi vermişdir. Alim qeyd edir ki, “*Siracın üç ustadı olmuşdur: Aşıq Əhməd (Şəki, Baş Layısqı kəndi), Aşıq Musa*

⁴⁸ Aşıq Piri. Kolxoz // Nuxa işçisi. – 1938, 26 aprel. – s.4

⁴⁹ Adışirinov, K.F. Göynük mahalı: siyasi, coğrafi, mədəni tarixi və folkloru: / K.F. Adışirinov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – s. 396;

⁵⁰ Salman, Mümtaz: Aşıqlar haqqında qeydlər // M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, F-24, saxlama vahidi 88.

(*Şəki, Biləcik kəndi*), *Aşıq Məhəmməd (Balakən, İtitala kəndi)*⁵¹. Ustad aşiq kimi Sirac “Sirac gəraylısı” və “Sirac gözəlləməsi” havalarını yaratmışdır. Ancaq sənətkar ustadı Molla Cümənin sənətinə vurğunluq əlaməti olaraq el məclislərində Molla Cüməyə məxsus “Cümə gəraylısı”, “Cümə gözəlləməsi”, “Cümə müxəmməsi”, “Şəki dübeyti”, “Şəki bayramısı”, “Layısqa gözəlləməsi” kimi havaları da çalıb oxumuşdur.

Aşıq Siracın “Zeynəb”, “Nabat”, “Əlfinaz”, “Zümrüd” adlı gözəlləmələrində el qızlarının hüsn-camalı, zahiri və batini gözəlliyi tərənnüm edilir:

*Muştaq oldum ala gözə,
Tüti dilə, şirin sözə,
Dilim tutmur deyim sizə,
Bu dərdimi bala, Zeynəb*⁵².

Aşıq Siracın poetik irsində qoşmanın təcnis, cıqalı təcnis, nöqtəsiz təcnis, diltərəpənməz təcnis növlərindən orijinalılıqla istifadə edilmişdir. Şair Molla Cümə yaradıcılığında təsadüf edilən “əvvəl-axır” formatından istifadə edərək sənətkarlığını sərgiləmişdir. “H” hərfi üzrə “əvvəl-axır”ına diqqət edək:

*Həyatda görmədim fərəh,
Həsrət məni üzdü billah.
Hərzə, hədyan deyən əbləh,
Həzar edib dərdim vallah*⁵³.

Şəkiddə yetişmiş Aşıq İsmayıl ifaçılıq qüdrətinə görə daha çox tanınmışdır. Aşığın “Neylərəm”, “Görmədi”, “Görməmişəm”, “Kasıblıq”, “Gələnim yoxdur”, “Gözəldir”, “Nənə”, “A sazım”, “Eylər”, “Çatınca”, “Ellər bayramı”, “63”, “Könlümdə” və s. kimi onlarca şeirində vətən, yurd sevgisi, həyatının acılı-şirinli günləri misralara çevrilərək bədiiləşmişdir. Aşıq İsmayıl “Olsun” və “İnsan” rədifli ustadnamələrində yüksək əxlaqi fikirlər aşılamışdır.

⁵¹ Şəki folklor örnəkləri: 1 – ci kitab. – Bakı: Nurlan, – 2014. – s. 27.

⁵² Aşıq Sirac: Gözləyən var yollarımı... (şeirlər) / Aşıq Sirac. – Gəncə, – 2003. – s.42-43.

⁵³ Yenə orada, – s.276

Aşıq ədəb-ərkan qaydalarını tərənnüm etdiyi birinci şeirdə gəncnəslə mənəli danışmağa, davranış norma və qaydalarına əməl etməyə çağırır:

*Elə yerdə salam söylə,
Salamını alan olsun.
Danışanda elə danış,
Səni saya salan olsun*⁵⁴.

Aşığın “İnsan” adlı gəraylısında tərbiyəvi motivlər güclüdür. Müdrik aşıq insanın insan kimi yaşamaq haqqını mənəvi ölçülərdən başa salaraq həyatını yaxşılıqlar üzərində qurmağı, xeyirxah əməllərlə yaşamağı, kəsdəyi çörəyi müqəddəs bilməyi gənc nəslin təmsalında bütün insanlara xatırladır, axirət evinə hamının rəhmət diləyi ilə gedəcəyinin vacib olduğunu vurğulayır:

*Qəbristanlıq yol üstündə,
Gör, yolunu azma, insan.
Çörək basma, yaxşılığı,
Yamanlığa yozma, insan*⁵⁵.

Aşıq İsmayıl saz havalarının mahir ifaçısı kimi Azərbaycan Aşıqlar Birliyinə üzv seçilmişdir. Müəllifin paraqrafın məzmunu ilə bağlı əldə etdiyi nəticələr nüfuzlu jurnalda dərc edilmişdir⁵⁶.

Birinci fəslin “XX əsrin əvvəllərində və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində Şəkidə ədəbi-mədəni mühit” adlanan ikinci paraqrafında XX əsrin əvvəllərində Şəkidə ictimai-siyasi, ədəbi - mədəni mühitin öyrənilməsi məsələsi qarşıya qoyulmuşdur. Bu dövrdə çarizm sosial-iqtisadi sahədə olduğu kimi, ədəbi-mədəni sahədə də qeyri-xalqların mədəni səviyyəsini artırmaq üçün tədbirlər görmürdü. Çarizm Azərbaycanın ayrı-ayrı yerlərində məktəb əvəzinə ipəkçi tacirlərin varidatını əllərindən almaq

⁵⁴ Azərbaycan folkloru antologiyası: [VI kitab] Şəki folkloru. – Bakı: Nurlan, – c. 2. – 2002. – s. 331

⁵⁵ Yenə orada. - s. 331

⁵⁶ Adışirinov, K.F. XX əsrin II yarısında Şəkidə aşıq sənəti ənənələri // – Bakı: Filologiya məsələləri, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2018. № 9, – s. 248-259.

məqsədilə ictimai qumarxana təşkil etmişdi ki, *“belə qumarxanalardan biri XIX əsrin sonlarında, 1894-cü ildə Nuxada təşkil olunmuşdu. Həmin ildə ictimai qumarxananın “Nizamnamə”si rus generalı Şebeko tərəfindən nəşr olunmuşdu”*⁵⁷.

Azərbaycanda hökm sürən cəhalət və maarifsizliyin sədəsı dövrün qüdrətli satirik orqanı olan “Molla Nəsrəddin”in səhifələrindən də gəlirdi. Jurnalın 1908, 1924, 1925, 1927, 1928 və 1929-cu illər buraxılışlarında *“Dərdimənd”, “Hər şeyə yetən”, “Falçı”, “O”, “Şeyda”, “Xalaoğlu”, “Qızıl onluq”, “Cırıqqulu”, “Dostbaz”, “Bir nəfər”, “Dütdik”, “Xoruzoğlu”, “Naqqay”, “Çopur Yetər”*⁵⁸ və s. imzalarla tənqidi yazılar verilmişdi. Jurnalın 1928-ci il 21 fevral tarixli 9-cu nömrəsində “Hər şeyə yetən” imzası ilə verilmiş *“Şəkiddə yenilik”* başlıqlı yazıda əhaliyə göstərilən kommunal xidmətin yarıtmazlığı yumora məruz qalmışdır. Yazıdan oxuyuruq: *“Əzizbəyov küçəsinə işıq çəkmək üçün küçələrə dörd ay bundan əvvəl tökülmüş ağacların bir yanı çürüdüyünə görə kommunxoz onları o biri yanları üstə çevirəcəkdir”*⁵⁹.

XX əsrin əvvəllərində Nuxada ədəbi mühitin formalaşmasında İsmayıl bəy Nakamın, əsərlərini “Qazi” təxəllüsü ilə yazan Hacıbaba Mehdizadənin, Məşədi Mehdi Sadıqovun, Rəşid bəy Əfəndiyevin, Abdulla bəy Əfəndizadənin, Salman Mümtazın və Rəcəb Əfəndizadənin xidmətləri böyük olmuşdur.

Hacıbaba Mehdizadə 1919-cu ildə Nuxa Qazixanasına üzv seçilmiş, əsərlərini klassik üslubda, qəzəl, qəsidə janrlarında yazmışdır. O, *“Xalqı soyan bəndələr”* və *“Yaman gördüm”* adlı satirik ruhlu şeirlərində yaşadığı zəmanəyə qarşı üsyankar mövqeyini bildirmişdir:

Uyandım xabi qəflətdən bu dünyanı haman gördüm.

⁵⁷ Şəkiddə məhəllə adları, soylar və ləqəblər (II kitab)/ tərt.ed. Z.Mabudoğlu, U.Bəşirqızı, K.Adışirinov. – Bakı: “Nafta-Press” nəşriyyatı, – 2009. – s. 438-449

⁵⁸ Molla Nəsrəddin: (1906-1931)/ VIII cilddə. – Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, – c. 2. – 2002. – 720 s; Molla Nəsrəddin: (1906-1931) /VIII cilddə. – Bakı: “Çinar-çap” nəşriyyatı, – c.8. – 2002. – 696 s.

⁵⁹ Molla Nəsrəddin: (1906-1931) / VIII cilddə. – “Çinar-çap” nəşriyyatı, – c.7 – 2002. – s.487.

*İli ildən, ayı aydan, günü gündən yaman gördüm.
Kimi bədbəxt olubdur əyləşib bir küncü-pünhanda,
Kimi xoşbəxt olubdur söyləyir tiri-zəban gördüm⁶⁰.*

Şairin “Qaldım”, “Gəlmişəm”, “Var”, “Dağı çəkib” rədifli qəzəllərinin də mətn-struktur ölçüləri mükəmməl, mənası dərinidir.

Məşədi Mehdi Sadıqov XX yüzilliyin əvvəllərində Şəkiddə ədəbi-mədəni mühitin formalaşmasında rol oynayan maarifçi aydınlardan olmuş, *“Molla Nəsrəddin” jurnalının, “Həqiqət”, “Tərəqqi” və bu kimi yaxşı fikirli qəzetlərin yayılmasına kömək edirdi...*⁶¹

Şəkinin teatral həyatında da Məşədi Mehdi Sadıqovun xidmətləri böyük olmuş, o, mühüm rollarda səhnəyə çıxaraq təcrübəsini gənc həvəskarlarla öyrətmişdi. Onun Mirzə Cəlilin “Ölülər” komediyasında oynadığı Şeyx Nəsrullah obrazı uzun illər tamaşaçıların xatirindən getməmişdi.

1917-ci ildə baş verən fevral – burjua inqilabı nəticəsində xalqlar həbsxanası olan Rusiya imperiyası dağıldı və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldı. Yeni yaradılan Milli Şura ölkədə maarif və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsinə xüsusi qayğı göstərirdi. 1917-ci ilin mart ayında Nuxanın ziyalı gənclərinin təşəbbüsü ilə “Nuxa Hürriyyəti – Maarif Cəmiyyəti” yaradıldı. Araşdırılan dövrün mədəni mənzərəsi haqqında müəyyən təsəvvür yaradan bu *“Cəmiyyətin 18 fəxri, 76 həqiqi üzvü vardı. Cəmiyyətin fəxri sədri görkəmli din xadimi Nurməhəmməd Əfəndi İmamzadə, sədr müavini Abdulla Əbdülhəmidzadə, katibi Veysəl Mustafayev idi*⁶².

XX əsrin əvvəllərində Nuxada (Şəkiddə) ədəbi-mədəni mühitin inkişafında Abdulla bəy Əfəndizadə mühüm rol oynamışdır. Onun bədii yaradıcılığının zirvəsini 1919-cu ildə Nuxanın “Mədəniyyət” mətbəəsində çap olunmuş “Hər ürəkdə səbt olubdur: Ya ölüm, ya

⁶⁰ Hacıbaba, Qazi // Nuxa fəhləsi, – 1957, 17 iyun. – s. 4.

⁶¹ Axundov, B. Mübariz maarifçi // Nuxa fəhləsi. – 1960, 10 aprel. – s.3.

⁶² Şəki. – 1993, 27 yanvar. – s. 3.

Türkiyə”⁶³adlı kitabı təşkil edir. Kitabı 2005-ci ildə professor Mayis Əmrahov və tarixçi Həbibulla Manaflı əski əlifbadan latın qrafikasına çevirərək çap etdirmişlər. Əsərdə müəllifin “Növə”, “Ümid”, “Acı həqiqətlər qarşısında ümidvarlıq” və “Qafqaza dəvət” mənzumələri yer almışdır. “Növə” mənzuməsi Ərzurum qalasının ruslar tərəfindən işğal edilməsi və Qars müsəlmanlarının düşmən zülmünə məruz qalması münasibəti ilə yazılmışdır. Bu ictimai-siyasi məzmunlu əsər “yüz yerdən” rədifli ilə qələmə alınmışdır. Şairin “Ümid” adlandırdığı “Salıb” rədifli qəzəlində Avropa dövlətlərinin müstəmləkəçilik siyasəti pislənmişdir. Abdulla bəyin “Acı həqiqətlər qarşısında böyük ümidvarlıq” adlandırdığı, poetik struktura görə müxəmməs olan şeiri türk qövmünə qarşı kəskin siyasi ittihamları ilə digər şeirlərindən seçilir. Abdulla bəy Əfəndizadənin poetik yaradıcılığında şanlı türk ordusunun Azərbaycanda yerinə yetirmiş olduğu xilaskarlıq missiyasını tərənnüm və vəsf edən “Qafqaza dəvət”, yaxud “Ya ölüm, ya Türkiyə” müsəddəsi mühüm yer tutur. Azərbaycanda özbaşnalığın hökm sürdüyü bir şəraitdə xalqın bu taundan nicat yolunu bir sıra soydaşları kimi Türkiyədə axtaran müəllif yazmışdır:

*Ey nəcib övladın ordusu, Şəki, Şirvanə gəl!
Tiflisü, Bakivü, Şişə, Gəncəvü Səlyanə gəl!
Qafqazın hər guşəsində güş qıl, nalanə gəl!
Hazırq biz siz gələrkən can verək sultanə gəl!
Səbrimiz daha tükəndi, durmagəl, şahanə gəl!
Yurdumuz düşmən əlində olmamış viranə gəl!*⁶⁴

Nümunə gətirdiyimiz bənddə müəllif ümumiləşdirmə apararaq böyük və müdhiş tarixi hadisələri cəmi altı misrada diqqətə çatdırmışdır. Abdulla bəy “Qafqazın hər guşəsinə güş qıl, nalanə gəl!” misrası ilə canlı tarix yazaraq rus-erməni vəhşiliyinin

⁶³ Əfəndizadə, Ə. Hər ürəkdə səbt olubdur: Ya ölüm, ya Türkiyə / Ə. Əfəndizadə. – Bakı: Mütərcim, – 2005. – 40 s.

⁶⁴ Əfəndizadə, Ə. Hər ürəkdə səbt olubdur: Ya ölüm, ya Türkiyə / Ə. Əfəndizadə. – Bakı: Mütərcim, – 2005. – s. 40

nəticəsi kimi insanların faciələrini, “Tiflisü, Baküvü, Şişə, Gəncəvü, Səlyanə gəl!” misrası bu vəhşiliyin əhatə dairəsini göstərir.

Cümhuriyyət illərində Şəki ədəbi mühitinin təmsilçilərindən biri Salman Mümtaz olmuşdur. Onun həyatının doğulub boya-başa çatdığı Nuxada (Şəkidə) keçən günləri ədəbiyyat tariximizin qaranlıq səhifələrində qalmışdır.

Salman Mümtaz 1919-cu ildən “Yaşıl Qələm Cəmiyyəti”nin fəal üzvü olmuş, onun uğurlu fəaliyyəti üçün xeyli pul xərcləmişdi. Professor Ədalət Tahirzadə “Salman Mümtaz” adlı araşdırmasında Salman Mümtazın Şəkidə keçən həyatına da yer verir. Tədqiqatçı yazır: *O, 1918-ci ildə təkca Bakını yox, Şəkini də erməni işğalçılarından təmizləmiş fəriq (general-leytenant) Nurupaşa ilə Şəkidə görüşərək “Öyün, millət!” qəzəlini bədahətən söyləmiş, Ənvər paşaya yazdığı “Ənvəriyyə” müsəddəsini oxumuşdur*⁶⁵.

Salman Mümtazın Nuxada Nuru paşa ilə görüşərkən ona xitabən “Öyün, millət!”⁶⁶ qəzəlini deməsi də onun şairlik istedadından xəbər verir. Cəmi səkkiz beytlik bir qəzəldə ifadə olunan böyük fikir yükü, millətin işıqlı gələcəyinə olan vətənpərvər bir şair inamı əsərin əsas məzmun göstəricisidir.

XX əsrin əvvəllərində və Cümhuriyyət illərində Şəkinin ədəbi-mədəni həyatında əhəmiyyətli rol oynamış fikir sahiblərindən biri Rəcəb Əfəndiyev olmuşdur. O, Nuxa (Şəki) gimnaziyasında çalışdığı illərdə “İntiqam”, “Gimnazist”, “Kimdir o?”, “Vahid”, “Bədbəxt Ədhəm”, “Yaşamaq istəyirəm”, “Namus” adlı hekayələrini və “İlin axır çərşənbəsi” pyesini yazmış, onları “İrşad” “Məktəb”, “Dəbistan” və “Dirilik” kimi mətbuat orqanlarında çap etdirmişdir. Gənc Rəcəb Firidun bəy Köçərli ilə sıx dostluq əlaqələri saxlamış, onunla məktublaşmışdır. Çox təəssüf ki, ədəbiyyat tariximiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək bu məktubların əksəriyyətini Rəcəb Əfəndiyev 1930-cu

⁶⁵ Tahirzadə, Ə.Salman Mümtaz (Tərcümeyi-hal oçerki) /Ə.Tahirzadə. – Bakı: “Kür” nəşriyyatı, - 2002. - s. 7.

⁶⁶ Yənə orada. – s. 16

illərin repressiyasından qoruyub saxlasa da, onların bir qismini 1950-ci ilin yayında yandırmışdır. Tədqiqatçının sözügedən paraqrafın məzmunu ilə bağlı nəticələri respublikanın nüfuzlu jurnallarında və konfrans materiallarında dərc olunmuşdur⁶⁷.

Birinci fəslin “Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin Şəki şöbəsinin və “Səbuhi” ədəbi məclisinin yaranması və fəaliyyəti” adlı **üçüncü paraqrafında** Şəkiddə “Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin Şəki şöbəsinin və “Səbuhi” ədəbi məclisinin yaranması və fəaliyyəti məsələləri araşdırılmışdır. Tədqiqatın gedişatı zamanı aydınlaşdırılmışdır ki, 1925-ci ilin mart ayının 30-da Azərbaycan ədəbiyyatını dərindən araşdırmaq məqsədilə “Ədəbiyyat cəmiyyəti” təşkil edilmiş, həmin ilin dekabr ayında gənc yazıçılar “Kommunist” qəzeti ətrafında birləşərək “Gənc Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”ni yaratmışlar. “Qızıl Qələmlər” “Ədəbiyyat cəmiyyəti”ni sıxışdırdığından 1926-cı ilin noyabr ayının 30-da hər iki cəmiyyətin birləşdirilməsi zərurəti yaranmış, cəmiyyət “Qızıl Qələmlər İttifaqı” adlanmışdır. Ədəbiyyatşünas Vaqif Yusiflinin qeyd etdiyi kimi, *“Azərbaycanın bir sıra şəhərlərində – Naxçıvanda, Gəncədə, Şəkiddə “Qızıl Qələmlər İttifaqı”nın şöbələri açıldı”*⁶⁸.

Cəmiyyətin 1925-ci ildə yaradılan Nuxa şöbəsinin sıralarına istedadlı gənclər toplaşmış, təşkilatın ilk üzvlərindən biri Heydər Əfəndiyev olmuşdur. *“O, Nuxada (Şəkiddə) tənqidçi, ədəbiyyatçı, publisist və pedaqoq kimi məşhurlaşmış, 1927-ci ildə “Qızıl Qələm” ədəbi birliyinin Şəki şöbəsinə məsul katib seçildikdən sonra, ona dövrü olaraq rayon qəzetinin “Gənc qələmlər” səhifəsinin hazırlanması işi həvalə olunmuşdur”*⁶⁹. Ədəbi təşkilatın

⁶⁷ Adışirinov, K.F. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində Şəkiddə ədəbi-mədəni mühit // Bakı Dövlət Universiteti. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100. Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı: – 21-23 may. – 2018, – s.356-364; Adışirinov, K.F. Cümhuriyyət illərində Şəkiddə ədəbi mühitin formalaşmasında Mustafa bəy Əlibəyovun, Abdulla bəy Əfəndizadənin və Salman Mümtazın yeri və rolu // Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Şərqdə ilk müstəqil türk dövləti idi. Respublika Elmi Konfransının materialları, – Gəncə: 29 - 30 oktyabr, – 2018, – s.107-114.

⁶⁸ Yusifli. V. Sənət məbədimiz // 525-ci qəzet. – 2009, 16 dekabr

⁶⁹ Qaşqay, M. Ə. Heydər Əfəndiyevin elmi, elmi-təşkilati və pedaqoji fəaliyyəti haqqında / Heydər Əfəndiyev haqqında xatirələr / M.Ə. Qaşqay. – Bakı: Elm, – 2008. – s.13

sıralarında olarkən yazılarını “Heydər”, “Əfəndiyev”, “H-q” imzaları ilə yazmışdır.

“Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin Şəki təşkilatının fəal üzvlərindən biri Əbdüləzəl Dəmirçizadə olmuşdur. “Şəki fəhləsi” qəzetinin səhifələrində Əbdüləzəl Dəmirçizadənin “*Sonya*” poeması və “*Hərb elan olunsa*” şeiri, “Allahsız” jurnalında “*Əfşan*” hekayəsi, “Şərq qadını” jurnalında “*Cavab*” şeiri dərc edilmişdir.⁷⁰ “Şəki fəhləsi” qəzetinin səhifələrində Ə.Dəmirçizadənin “Çalsaqqal” imzası ilə onlarca şeiri yer almışdır.

“Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin Nuxa bölməsinin üzvlərindən olmuş Sabit Rəhmanın “Şeyx Samit” imzası ilə “*Molla Nəsrəddin*” jurnalında *iştirakı yazıçının yaradıcılığına öz təsirini göstərmiş, yaradıcılıq üslubunun formalaşmasında C. Məmmədquluzadə və Ə.Haqqverdiyevin mühüm rolu olmuşdur*⁷¹. O, istedadlı “Qızıl Qələm”çi kimi: “*...İlk şeirlərini həm “Nuxa fəhləsi”ndə, həm də Qızıl Qələm” məcmuasında dərcetdirmişdir*”⁷². “Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin Şəki şöbəsinin üzvlərinin yaradıcılıq yolu ilə bağlı tədqiqatçının əldə etdiyi nəticələr ingilis dilində beynəlxalq konfransın materiallarında dərc edilmişdir⁷³.

Sözgedən paraqrafda təhlil olunmuş ədəbi problemlərdən biri Şəkiddə ədəbi məclislərin təşkilidir. Azərbaycanca ilk ədəbi məclislər saraylarda təşkil edilmiş, “*Saraylarda ədəbi məclis təşkil*

⁷⁰ Dəmirçizadə, Ə. M. *Sonya*: poema // Şəki fəhləsi, – 1933, 18-22-26-28-30 iyul, 6-21 avqust; 29 oktyabr. – s.4 ; Dəmirçizadə, Ə. M. *Hərb elan olunarsa*: şeir // Nuxa fəhləsi, – 1935, 18 fevral. – s.4 ; Dəmirçizadə, Ə. M. *Əfşan*: hekayə // – Allahsız, – 1932. № 4, – s.18-19 ; Dəmirçizadə, Ə.M. *Cavab*: oçerklər // – Şərq qadını, – 1931. № 4-5, – s. 20 – 21.

⁷¹ Səfiyev, A. Sabit Rəhman. (dramaturqun komediya yaradıcılığı) / A. Səfiyev. – Bakı: Yazıçı, – 1987. – s. 11

⁷² Əhmədov, B. B. Sabit Rəhman: həyatı, mühiti, yaradıcılığı / B. Əhmədov . – Bakı: Elm və təhsil, – 2010. – s. 19.

⁷³ Adishirinov, K.F. The establishing of the golden pencil society, activities and members // Scientific Publishing Center : for participation in the VIII International Scientific and Practical Conference: Implementation to modern society. Manshester, Grean Britain: – 26-28 Desember. – № 3 (39). – 2020. – p. 916-922.

etmək ənənə şəklini alaraq XIX əsrə qədər davam etmişdir”⁷⁴. Nuxada XIX əsrdə 40-dan artıq qəzəl şairi yaşamışdır. Ədəbi zənginliyi və ziddiyyətləri ilə səciyyələnən XX əsrdə “ədəbi məclis” istilahı “ədəbi cəmiyyət”, “ədəbi birlik”, “ədəbi dərnək”, “ədəbi ittifaq” istilahları ilə əvəz olunub sovet cəmiyyətində yeni ideoloji libasa bürünərək fəaliyyət göstərmişdir.

XX əsrin 40-cı illərindən “Nuxa fəhləsi” qəzetinin redaksiyası nəzdində fəaliyyət göstərən ədəbiyyat dərnəyi Məmmədiyyə Süleymanlının evində, sonra isə qəzetin redaksiyası nəzdində fəaliyyətini davam etdirmişdir. Məclisə “Səbuhi” adı da məhz dahi Mirzə Fətəli Axundzadənin ruhuna ehtiram əlaməti olaraq verilmişdir. Məclisin sıralarında Məhyəddin Abbasov, Lütfuli Həsənov, Məmmədiyyə Süleymanlı, Məmməd Çələbiyev, Yaqub Mahir, Nurpaşa Hümətov, Şahid Məmmədkərimov, Ənvər Mustafayev (Mirzəoğlu), Ələşraf Şayan (Məmmədov), Tofiq Qaffarov, Nizami Nəbiyev, Qurtuluş Süleymanlı, Akif Salamov, Telman Həmidli və digər istedadlı qələm sahibləri toplaşmışdılar. Yalnız Şəkidən deyil, kənar rayonlardan olan Minayə Piriyeva (Gəncə), Şakir Xəyal (Qəbələ), Surağat Qurbani (Balakən), Məmmədiyyə Qarayev (Balakən) kimi şairlər də məclislə daim yaradıcılıq əlaqəsi saxlamış, şeirlərini “Nuxa fəhləsi” qəzetinin səhifələrində dərc etdirmişdilər.

I fəslin “Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki Bölməsinin yaranması və fəaliyyəti” adlı dördüncü paragrafında Şimal-qərb bölgəsində Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin birbaşa və Şəki bölməsinin üzvü olan yazarların yaradıcılıq yolu öyrənilir.

Tədqiqatçı diqqətə çatdırır ki, 1993-cü ildə Şəkidə yaradılan Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin bölməsi Azərbaycanın Şimal-qərb bölgəsində istedadlı qələm sahiblərini üzə çıxartmaqda böyük rol oynamış, bölmə Balakən, Zaqatala, Qax, Oğuz və Qəbələ yazarlarını sıralarında birləşdirmişdir. Bölməyə ilk illərdə publisist-yazıçı Teymur Xəlilov rəhbərlik etmişdir. O, 1998-ci ildə Şəki şəhər İcra Hakimiyyətində ictimai-siyasi fəaliyyətə cəlb

⁷⁴ Qarayev, N. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri /N.Qarayev. – Bakı: Nurlan, – 2010. – s.15.

edildikdən sonra bölməyə şair-tədqiqatçı Vaqif Aslan sədrlik edir. Bölmənin fəaliyyət istiqamətlərini vurğulayan Vaqif Aslan yazır: *“AYB Şəki bölməsi bölgədaxili ədəbi əlaqələri möhkəmləndirmək üçün tədbirlər keçirir, AYB-nin Mingəçevir, Aran, Gəncə, Qazax bölmələri ilə sıx əlaqələr saxlayır”*⁷⁵.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki bölməsinin sədri Vaqif Aslan yaradıcılığının ilk illərində şeirlərini “Vaqif Aslanov”, “Vaqif Cumayoğlu”, “Cumayoğlu” imzaları ilə yazmış, 1970-ci illərin ortalarından əsərlərini “Vaqif Aslan” təxəllüsü ilə yazır.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvləri olan Sabir Əfəndiyev, Veysəl Çərkəz, Nəzir Əhmədov, Namizəd Xalidoğlu, Abbas Bəxtiyarov, Yusif Şükürlü və başqaları Şəkidə gedən ədəbi prosesin öncüllərindən olmuşlar.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Şəki bölməsinin üzvləri sırasında Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Qəbələ rayonunda fəaliyyət göstərmiş “Qəbələ” ədəbi məclisinə rəhbərlik etmiş Xırxatala kənd sakini Tacəddin Məmmədov, 2001-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Oğuz rayonunda fəaliyyət göstərən “Qönçə” ədəbi birliyinin sədri, Xaçmaz kənd sakini Nazim Hüseynli, 2005-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Zaqatalanın Muxax kənd sakini Mustafa Ramazanov, 2008-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Balakən rayonunun Şərif kənd sakini Ramazan Xutrayev, 2009-cu ildən AYB-nin üzvü, Balakən şəhər sakini Tahirə Sultan və AYB-nin üzvü, Qax şəhər sakini Abdulla Şahmirov kimi rəngarəng yaradıcılıq üslubuna malik yaradıcı insanların olması AYB-nin Şəki bölməsinin şöhrətini respublika ədəbi hüdudlarına çatdırmışdır.

Tədqiqat prosesində müəyyənləşdirilmişdir ki, AYB-nin Şəki bölməsinin nəzdində fəaliyyət göstərən ədəbi məclisin sıralarında Yaqub Mahir, Akif Salam, Şahid Məmmədkərimov, Qurtuluş Süleymanlı, Akif Salamoğlu, (“Mühəndis Akif”), Ramiz Orsər, Bəhram Oxudlu, Hədiyyə Şəfagül, Almaz Arifli, Mayis Səlim,

⁷⁵ Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri: Məqalələr: [IV cildə] / Vaqif Aslan. – Bakı: “Təhsil” NPM, – c.4. – 2010. – s.125.

Ruhangiz Rəhimli, Araz Səməd, Bahar Səmin, Ağa Ramazan, Ələsgər Davudoğlu, Əhməd Zəyzidli, Həbillah Kamil, Tural Adışirin, Zaur İlhamoğlu kimi yaradıcı qələm sahibləri yazıb- yaradırlar.

Dissertasiyanın **“Ədəbi növ və janr əlvanlığı”** adlanan **ikinci fəslə üç paraqraftan** ibarətdir. İkinci fəslin **“Poeziya”** adlanan birinci paraqrafında göstərilir ki, formaca milli olsa da, məzmunca sosialist mahiyyət kəsb edən sovet ədəbiyyatının qayda-qanunları region ədəbiyyatında da özünü qabarıq göstərmişdir. Araşdırmalar sübut edir ki, XX əsrin 20-80-ci illərində Şəkidə gedən ədəbi prosesdə lirik növ aparıcı olmuşdur. Bu illərdə lirik yaradıcılıq fəaliyyəti göstərən Zahid Zeynalli, Sadıq Babayev, Əhməd Rəşidov, Camal Abdullayev, Muxtar və Valeh Qiyasi qardaşları, Cabir Cəlilov, Nurpaşa Hümətov, Xəlil Rza (Xəlilzadə), İsa İsayev, Yusif İsmayılov, Məmmədiyyə Qarayev, Hikmət Ziya, Tofiq Qaffarov, Məmməd Qaşqaçaylı, Oruc Qarayev, Məhyəddin Cəfərov, Məmmədəli Əliyev, Yaqub Mahir, Surağat Qurbani, Şahid Məmmədkərimov, Minayə Piriyeva, Rövzət, Ələşrəf Şayan, Məmmədiyyə Süleymanlı və Məmmədəmin Səlimovun əsərləri ilə tanışlıq sovet ideologiyasının hökm sürdüyü bir dövəndə onların yaradıcılıq istiqamətləri barədə təsəvvür yaradır. Bu illərdə **“Nuxa fəhləsi”** qəzetinin redaksiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən ədəbiyyat dərnəyinin fəaliyyəti ilə Bakıda yaşasalar da, Mehdi Hüseyn, Sabit Rəhman, Bəxtiyar Vahabzadə, Hikmət Ziya və başqa görkəmli yazıçılar maraqlanır, tez-tez Şəkiyə gələrək ədəbi- yatsəvərlərin və dərnək üzvlərinin qonağı olurdular. **“Nuxa fəhləsi”** qəzetinin 1957-ci il 8 mart və 2 avqust⁷⁶, 24-29 may⁷⁷, 1958-ci il 18 aprel⁷⁸, 1960-cı il 4 mart⁷⁹ tarixli saylarında verilmiş **“Ədəbiyyat dərnəyində”** başlıqlı yazılardan tədqiq olunan dövrün ədəbi inkişaf səviyyəsi və istiqamətləri haqqında dolğun məlumat almaq mümkündür.

Şəki ədəbi mühitində 50-60-cı illərdə poeziyada dahi Sabirin satira ənənələri də inkişaf edirdi. Yaqub Mahir, Surağat Qurbani, Valeh Qiyasi, Ənvər Mirzəoğlu (Mustafayev), Ələşrəf Şayan, Tofiq

⁷⁶ Ədəbiyyat dərnəyində // Nuxa fəhləsi. – 1957, 8 mart. – s.3; Ədəbiyyat dərnəyində // Nuxa fəhləsi. – 1957, 2 avqust. – s.3.

⁷⁷ Ədəbiyyat dərnəyində // Nuxa fəhləsi. – 1957, 24 may. – s.3

⁷⁸ Ədəbiyyat dərnəyində // Nuxa fəhləsi. – 1958, 18 aprel. – s.3.

⁷⁹ Ədəbiyyat dərnəyində // Nuxa fəhləsi. – 1960, 4 mart. – s.3.

Qaffarov, Sabir Əfəndiyev və başqaları heç bir təqib və təsirdən qorxmayaaraq zamanın çatışmazlıqlarını tənqid hədəfinə çevirirdilər. “Nuxa fəhləsi” qəzeti bu satiriklər üçün kifayət etməmiş, Nurpaşa Hümmətovun, Sabir Əfəndiyevin, Məmmədiyyə Süleymanlının, Zahid Zeynallının satirik məzmunlu şeir və felyetonları dövrün satirik orqanı olan “Kirpi” jurnalının səhifələrində də özünə yer almışdır. Xüsusi olaraq vurğulamağı vacib bilir ki, ədəbi mühitin təmsilçilərinin poetik yaradıcılığında Qarabağ mövzusu aparıcı olmuş, Vaqif Aslanın “Şəhid köynəyi”, Əhməd Zəyzidlinin “Şəhid əsgər”, “Ağlama ana”, Yaqub Mahirin “İstərəm”, “Bir gün”, Elmır Şeyxzadənin “Xocalı faciəsi”, Nüsrət Kamiloğlunun “Milli qəhrəmanlar”, Mayis Səlimin “Niyə gəlmədin?”, “Oxuma bülbül” və s. poetik örnəklər bu mövzuya həsr olunmuşdur. Paraqrafın məzmunu ilə bağlı tədqiqatçının nəticələr şəklində respublikanın nüfuzlu jurnallarında məqalələri dərc olunmuşdur⁸⁰.

II fəslin “**Nəsr**” adlı **ikinci paraqrafında** nəsrin mövzu və janr istiqamətləri diqqətə çatdırılır. Göstərilir ki, XX əsrdə və XXI

⁸⁰ Adışirinov, K.F. Hüseyin Caviddən dərs alan şəkili sənətkar // Hüseyin Cavid əbədiyyəti (Hüseyin Cavid – 136). Respublika elmi konfransın materialları, – Bakı: - 24 oktyabr, – 2018,– s. 55-59; Adışirinov, K. F. XX əsrin 50-90-cı illərində “Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin yaradıcılığında məhəbbət lirikası // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı Dövlət Universiteti, – 2018. № 3(107), – s. 275-281; Adışirinov, K.F. “Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin lirik yaradıcılığında mənəvi-əxlaqi motivlər // – Bakı: Humanitar elmlərin aktual problemləri. Bakı Slavyan Universiteti, – 2018. № 4, – s.140-148; Adışirinov, K. F. XX əsrin 50-90-cı illərində Şəki ədəbi mühitində Sabir satira ənənələri (“Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin yaradıcılığı əsasında) // – Lənkəran: Lənkəran Dövlət Universiteti. Humanitar elmlər bölməsi, – 2018. №1, – s.13-20; Adışirinov, K.F. XX əsrin 60-70-ci illərində “Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin yaradıcılığında təmsil janrı // – Bakı: Bakı Slavyan Universitetinin Elmi əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası, – 2018. № 2, – s. 254-259; Adışirinov, K.F. XX əsrin 80-90-cı illərində Şəki şairlərinin yaradıcılığında ictimai-siyasi motivlər // – Bakı: Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, – 2019. № 51, – s. 278-285; Adışirinov, K.F. Əlşərf Şayanın lirik və epik yaradıcılığı // – Bakı: Bakı Qızlar Universiteti. Elmi əsərlər, – 2019 (39), Cild 10. № 3, – s. 41-50 ; Adışirinov, K. F. “Səbuhi” ədəbi məclisinin kənar rayonlardan olan üzvləri // – Gəncə: Gəncə Dövlət Universiteti. Elmi əsərlər. Fundamental, humanitar və təbiət elmləri seriyası, – 2019. № 2, – s. 285-290.

Əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi mühitində yazıb-yaradanlar nəsrədə daha çox hekayə janrından istifadə etmişlər. Lakin XX əsrin 70-80-ci illərində Zaman Qarayev və Məmməd Çələbiyevin yaradıcılığında povest janrına da müraciət edilmiş, hətta XX əsrin 90-cı illərinin sonlarında və XXI əsrin birinci onilliyində Teymur Xəlilovun, Yaşar Ağayevin (Qəlbinurun) və mühəndis Akif Salamovun qələmindən roman janrının maraqlı nümunələri çıxmışdır.

Araşdırılan dövrdə nəsr sahəsində Sabir Əfəndiyev, Lütfəli Həsənov, Məmməd Çələbiyev, Zaman Qarayev, Məmmədiyyə Süleymanlı, Nizami Nəbiyev, Tofiq Qaffarov, Ələşrəf Şayan qələm çalmışlar. Epik səpkidə yazılan əsərlər sırasında məişət məsələləri ilə yanaşı, zamanın iç üzünü açan tənqidi-satirik istiqamətli nümunələrə də rast gəlmək olur. Nəsrədə tənqidə meyil ədəbi mühitin Lütfəli Həsənov, Məmmədiyyə Süleymanlı, Ələşrəf Məmmədov (Şayan), Tofiq Qaffarov, Məmməd Çələbiyev, Nizami Nəbiyev, Sabir Əfəndiyev, Teymur Xəlilov, Zaman Qarayev, Telman Həmidli və digər yazarların yaradıcılığında özünə yer almışdı.

Ədəbi mühitin tanınmış nümayəndəsi olan Lütfəli Həsənovun satirik məzmunlu hekayələri daha çox “Şəki fəhləsi” qəzetinin səhifələrində dərc olunmuşdur. Onun “Narahat adam”, “Xahiş”, “Müdir müavini” və s. hekayələri satirik məzmundadır.

“Narahat adam” hekayəsində yazıçı rəis Ələmdarovun şəxsində özündənrazı, hikkəli bir məmur obrazı yaratmışdır. Ədibin “Müdir müavini” hekayəsində də yaşadığı mühitin ictimai qüsuru tənqid edilmiş, yazıçı Bələmmədov surəti ilə 50-60-cı illərdə ticarətdə çalışanların harın həyatını oxucuya çatdırmışdır. Yazıçının “Xahiş” hekayəsi ideyaca daha müasirdir. Hekayədə tənqid hədəfi idarə rəisi Qolayzadədir.

Şəki ədəbi mühitində satirik-realist nəsrin tanınmış təmsilçilərindən biri Məmmədiyyə Süleymanlı olmuşdur. Ədibin kiçikhəcmli felyetonlarında həyatı dərindən müşahidə etmək və duymaq qabiliyyəti özünü göstərir. Böyük sənətkarlıqla yaradılmış “Yarımqıç Həmid” felyetonunun baş qəhrəmanı Həmid Məcidov Nuxa 5 nömrəli Tikinti-Quraşdırma İdarəsinin rəisidir. Həmidin

fəaliyyət göstərdiyi siyasi mühitə müəllifin tənqidi münasibəti Şəhər Partiya Komitəsinin ikinci katibi Fərrux İsmayılovun dili ilə açıqlanır: *“...Həmid harada yarımçıq və harada bütöv iş görməyi bilən adamdır. Məs: Mənim evimi on günün içində əməlli-başlı təmir elətdirdi. Həyatımə məhəccər çəkirdi. Heç yarımçıq qoymadı. İndi, görün, mənim kimi Nuxada nə qədər məsul işçi var. Hərəsinin evinə bir taxta vuranda Həmid elə yarımçıq olar da...”*⁸¹

Ədəbi mühitin realist nəsr təmsilçisi Ələşrəf Şayanın “Möhtərəm xalanın təbrikləri”⁸² hekayəsində də satirik gülüş qabarıq, irəli sürdüyü ideya dərin və həyatidir. Hekayədə müəllif vicdanlı həyat şümrəyə çalışan insanlarla, harın, başqasının hesabına firavan ömür sürmək istəyən insanların canlı surətini yaradır. Yazıçı Möhtərəm xalanın şəxsinə qohumbazlıq yolu ilə vəzifə əldə edən, şöhrət düşkünlüyünə aludə olan insanların ümumiləşdirilmiş surətini yaratmışdır.

Real həyat hadisələrinin bədii təsviri, sadə insanların taleyi, yığcamlıq Şəki ədəbi mühitinə tanınmış satirik qələm sahiblərindən olan Tofiq Qaffarovun nəsrinin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Onun realist-satirik nəsrində “Zəlil”, “Qapaz”, “Qabıq, yaxud beş dostdan biri”, “Bığ”, “Müdircan” və s. hekayələri mühüm yer tutur.

Yazıçının “Müdircan” adlı hekayəsində yaltaqlıq tənqid edilir. Müəllif yaltaq Heydərqulu surəti ilə oxucularını tanış edir. Məlum olur ki, “müdircan” ifadəsi vaxtilə Heydərqulu şəhər xəstəxanasında təsərrüfat müdiri işləyərkən hər kəlməbaşı müdirə etdiyi müraciətdir. Yazıçı Heydərqulunun yaltaq simasını oxucularına daha aydın təqdim etmək üçün hamam sərgüzəştini süjetə daxiletmişdir: *“O, iri gövdəsinə yaraşmayan tərzdə yaylandı, lap qadın kimi əzilib-büzüldü, üzünü gülüş və təbəssümlə bəzədi və yağlı dilini işə saldı: – Müdircan, gördüm hamama gəlirsiniz, yağış da bərkidir, ona görə taksidə gətirdim ki, hamamdan çıxanda islanmayasınız.”*⁸³

⁸¹ Süleymanlı, M. Yarımçıq Həmid: felyeton. // – Bakı: Kirpi, – 1956. №6, – s. 5.

⁸² Ələşrəf, Şayan. Çəhrayı eynəkdən baxma həyata: şeirlər, hekayələr və məqalələr /tərt.ed. K.F. Adışirinov / Şayan Ələşrəf. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – s.137

⁸³ Qaffarov, T.M. Gözümün işığı, dilimin sözü: şeirlər, məqalələr/ tərt. ed. K.F.Adışirinov / T.Qaffarov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – s.185.

XX əsrin 50-70-ci illərində Şəki ədəbi mühitinin tanınmış nasirlərindən olan Məmməd Çələbiyevin povest və hekayələri realist məzmunu ilə seçilir. 1987-ci ildə “Yazıçı” nəşriyyatı tərəfindən ədibin “Bir yay günü” kitabı nəşr olunmuş, kitaba “Güləsər”, “Mən on birinci stolam”, “Bir yay günü” povestləri daxil edilmişdir. Bu əsərlərdə mənəvi saflıq, insan ləyaqəti, əməyə məhəbbət, müharibə illərində arxa cəbhədəki çətinliklər, insanların göstərdikləri fədakarlıq, xalqlar dostluğu təsvir edilir.

Məmməd Çələbiyevin yaradıcılığında hekayə və felyeton janrı da mühüm yer tutur. Onun “Portfel Qasım”, “Müdafiəçi”, “Bizim kirayənişin”, “Uşaqların atası”, “Bir kasa ayran”⁸⁴ və s.kimi hekayə və felyetonlarında zəhmətkeş insanların yaşayış tərzini, Şəkinin təsərrüfat sistemi, müxtəlif təbəqələrin həyatı, ziyalı problemi öz əksini tapmışdır.

XX əsrin 70-ci illərindən “Səbuhi”nin fəal üzvlərindən olmuş Telman Həmidlinin “Poçt qutusu”, “Zəkat”, “İmport” adlı hekayələri də satirik məzmun daşıyır.

“Poçt qutusu” hekayəsində Telman Həmidli Şəkinin sosial həyatı üçün səciyyəvi olan bir əhvalatı qələmə almışdır. Hekayənin adı bizə ilk baxışdan Mirzə Cəlilin “Poçt qutusu”nu xatırladır. Müəllif “Novruzəli əhvalatına müasir don geyindirərək poçtxanaların yarıtmaz fəaliyyətini diqqətə çatdırır. “Zəkat” hekayəsində Telman Həmidli zəmanəsində dini mövhumatı yayan yalançı din xadimlərini tənqid etmişdir.

XX əsrin II yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi mühitinin istedadlı nəsr təmsilçilərindən biri Yusif Şükürlüdür. Yazıçının ifadəli nəsr dili, şirin, dəqiq təhkiyəsi əsərlərini oxunaqlı edən cəhətlərdir. Ədibin “Çəhrayı gödəkçə”, “Canavar”, “Juliklər”, “Kırvə qonaqlığı”, “Araq reysi”, “Torbadakı pişik”, “Libeksin”, “Çapa”, “Körpü tələsi” adlı hekayələrində XX əsrin 70-90-cı illərində və XXI əsrin əvvəllərində Şəkinin ictimai-iqtisadi həyatı üçün səciyyəvi olan hadisələr, məişət məsələləri, yurdun təbiətinin təsviri dəqiq yazıçı müşahidələri ilə əks etdirilmişdir. Ədəbi mühitin

⁸⁴ Çələbiyev, M.M. İnsan ləyaqəti: Hekayələr /tərt.ed. K.F.Adişirinov /M.Çələbiyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – 287 s.

30-90-cı illərdə satirik-realist nəsr təmsilçilərinin yaradıcılıq yolu ilə bağlı tədqiqatçının əldə etdiyi nəticələr nüfuzlu jurnalda dərc edilmişdir⁸⁵.

Yusif Şükürlünün hekayə yaradıcılığında “Kırvə qonaqlığı” orijinallığı ilə seçilir. Əsərdə yazıçı iki “dost” – müsəlman Abdurahmanla erməni Aşotun şəxsində uzun illər çöreyimizi yeyib, suyumuzu içib, torpaqlarımızın ən gözəl yerlərində məskunlaşıb özümüzü bəyənəməyən, torpaqlarımıza sahib çıxan bir məkrin bədii təcəssümünü yaratmışdır.

Müəllif əsərin əvvəlində köhnə dostlar olan Aşotla Abdurahmanı görüşdürür. Abdurahman Baş Göynük kəndinin sakinidir. Ədib Aşotun sözlə portretini yaradaraq onun erməni görünüşünü oxucuya təqdim edir: *“O, başını qaldırıb Aşotun üzünə baxdı. Sanki Aşotu birinci dəfəydi ki, görür, onun əyri burnu, göy dodaqları, qeyri-adi əyriliyə malik qaşları ilə birinci dəfəydi rastlaşırdı”*.⁸⁶ Rozanın dili ilə deyilmiş: *“Erməni ilə müsəlmanın nə dostluğu?!”*⁸⁷

–fikrinin məntiqini müəllif hekayənin sonunda açıqlayır: *“Abdurahman Aşotla gəzməyə çıxarkən hamı ona ermənicə salam verir. Öz doğma obasının erməni yuvasına çevrilməsi onu dəhşətə gətirir. Aşotun Abdurahmana dediyi “Bizi siz qırmasaydınız, biz daha çox olardıq”*⁸⁸, sözləri erməni məkrinin dərinliyini sübut edir. Abdurahmanla Aşot arasında bu mövzuda gedən söhbətlə müəllif sanki başımıza 1988-ci illərdə gətirilən müsibətlərin kökünü göstərir.

Yazıçının “Juliklər” və “Araq reysi” hekayələrində cəmiyyət həyatındakı çatışmazlıqlar, saxtakarlıq, zəhmətsiz yaşamaq ehtirası Əliəfsər, Əlihüseyn, Osman, Gülya və başqa surətlərin şəxsində ümumiləşdirilmişdir.

⁸⁵ Adışirinov, K.F. XX əsrin 30-90-cı illərində Şəki ədəbi mühitində satirik - realist nəsr // – Bakı: AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2019. № 1, – s.185-191.

⁸⁶ Şükürlü, Y .H Çəhrayı gödəkcə / Y.H. Şükürlü. – Bakı: “Tural” NPM, – 2004. – s. 164.

⁸⁷ Yenə orada, – s. 163

⁸⁸ Şükürlü, Y.H. Çəhrayı gödəkcə / Y.H.Şükürlü. – Bakı: “Tural” NPM, – 2004. – s.165.

Yusif Şükürlünün nəsr yaradıcılığında povest janrı da xüsusi yer tutur. Bu baxımdan yazıçının “Azan güllə” və “Yetti” povestləri maraq doğurur.

“Azan güllə” povestində müəllif cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə münasibət bildirmişdir. Əsərin süjet xətti iki gənc – Qalib və Mələhət arasındakı məhəbbət xətti, müəllifin kolxoz və polis sisteminə, prokurorluq orqanlarına olan münasibətini bildirir. Əsərin əsas qəhrəmanlarından olan Rəcəb kişinin müxtəlif: Rəcəb kişi – Mamedov, Rəcəb kişi – prokuror, Rəcəb kişi – müstəntiq münasibətləri əsərin süjetini şaxələndirir.

“Yetti” adlı fantastik məzmunlu povesti də mühüm yer tutur. Povestdə müəllif “bərabər cəmiyyət” ideyasını elmi aspektdən izah etməyə çalışmışdır.

XX əsrin sonlarında və XXI əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi mühitində həyatı epik əksətdirmə qadın yazarlardan Aynur Təmkinin, Gülarə İncinin, Ruhangiz Rəhimlinin və Hədiyyə Şəfəgülün yaradıcılığında da özünü göstərmişdir.

Aynur Təmkinin hekayələri sırasında cəzbedici məzmununa və mövzu aktuallığına görə Qarabağ mövzusunda qələmə alınmış “Ümidlər tükənəndə” mühüm yer tutur. Hekayə erməni və rus hərbi birləşmələrinin törətdiyi Xocalı faciəsinin dəhşətlərini sətirlərində daşlaşdıran və erməni cəlladlarına nifrət hissi aşılayan bir əsər kimi böyük bədii və tarixi dəyərə malikdir.

Əsərdə hadisələr Xocalı şəhərində baş verir. Şəhər sakini Əziz kişi erməni vəhşiliyinə təslim olaraq doğma yurdunu, ev-eşiyini tərk edib getmək istəmir. Əziz kişinin həyat yoldaşı Məryəm erməni əsilli olmasına baxmayaraq, ərinə, ailəsinə, gəlinlərinə və nəvələrinə sonsuz məhəbbəti olan bir anadır. O da əri ilə birlikdə Xocalıda qalmaq fikrindədir. Erməninin multikultural dəyərlərinə görə erməniyə güzəştə getməməsi, əsl Əhrimən rolu oynaması, Məryəm ananı və əri Əzizi döyə-döyə öldürməsi səhnəsi zülmə və zalıma nifrətin parlaq təcəssümüdür. Məryəm ananın daşnaklara üz tutaraq dediyi: “ – *Mən erməni deyiləm! Mən bir anayam, qadınam! Mən bu torpaqda yaşadım və buranı da sevmişəm. Mən bu millətin bizə ayrışçılıq etdiyini görmədim. Onlarla sevindim, onlarla gül-*

düm”⁸⁹, – sözləri onun ölüm hökmünü təsdiqləyir. Daşnaklar bu insansevər, müharibəyə nifrət edən qadını vəhşicəsinə döyə-döyə, başını divara vuraraq öldürürlər.

Əsərin ən qanlı səhnəsi körpəsi kürəyinə bağlanmış şəkildə Ağdama doğru qaçan Rahilənin körpəsinin arxadan atılan erməni gülləsinə tuş gəlməsidir. Kürəyinin körpəsinin qanı ilə islanmasını hiss edən ananın nələsi dağı-daşı bürüyür. O, özünə xəstəxanada gəlir. Şahidi olduğu dəhşətli mənzərələri xəyalında canlandırdıqca dəfələrlə özündən gedir. Ancaq istedadlı yazarın qələmi bu gənc ananın iztirablarına həkimin onun yenidən ana olacağı xəbəri ilə son qoyur. Deməli, Əziz kişinin nəslə onun dünyaya gələcək nəvəsi ilə davam edəcək. Rahilə ana dünyaya gətirdiyi körpəsinə Talehə adı verir.

Aynur Təmkinin epik düşüncələrinin məhsulu olan “Bir türk qadını”, “Gecikmiş etiraf”, “Keçmişlə üz-üzə”, “Bir həyat hekayəsi” adlı hekayələrində də dəqiq yazıçı müşahidələri əsasında həyatın müxtəlif tərəfləri reallıqları ilə, bitkin obrazlar silsiləsi şəklində oxucuya çatdırılır.

Ədəbi mühitin istedadlı nəsr təmsilçisi Gülarə İncinin əsərləri də mövzu aktualığı və məzmun gözəlliyi ilə seçilir. Onun “Mədinənin taleyi” hekayəsi məzmun gözəlliyi ilə yanaşı, forma mükəmməlliyinə də malikdir. Hekayə janrının tələbi üzrə müəllif əsərin süjet xəttini Mədinənin taleyi fonunda bir xətt üzrə inkişaf etdirə bilər. Əsərdə müəllif və obraz dili canlı və dolğun verilir. Yazıçı obrazın zahiri və batini gözəlliklərini vermək üçün sözün imkanlarından bacarıqla istifadə edərək sənətkarlıq nümayiş etdirir: “*Mərdan kişinin qızı Mədinə çox gözəl qız idi. Alagözlü, qələmqaşlı, xurmayı saçlı, incəbelli, həm də ağıllı qız idi*”⁹⁰. Portretin məzmununu şərtləndirən bədii təyinlər, epitetlər hekayə müəllifinin bədii dilin incəliklərinə bələdliyindən xəbər verir. Bu cür sənətkarlıq xüsusiyyətləri əsərin obraz dilində daha qabarıqdır.

⁸⁹ Aynur Təmkin. İtirilmiş səadət: Hekayələr və şeirlər / tərt.ed. K.F. Adışirinov / Təmkin Aynur. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – s.61

⁹⁰ Abdulkərimova G. Mədinənin taleyi: Şeirlər və hekayələr/tərt.ed. K.F. Adışirinov / G.Abdulkərimova. – Bakı: Turxan, – 2022. – s.99

Əsərin obraz dili və hadisələrin baş verdiyi məkanın təsviri söyləməyə imkan verir ki, Gülarə Abdulkərimova kənddə dünyaya göz açıb böyüdüüyü üçün kənd məişətini yaxşı bilir. Əsərdə obrazların dilində işlədilən “Kişinin ayaqqabısı evdə olar, özü çöldə”, “ Yarısı ilan balası, yarısı canım parası”, “Səbr edən dəvriş, muradına ərmiş”, “Biri ölməsə, biri dirilməz”, “Canımdan çıxdıqada, mən hara gedim dada”, “Qul qədərini bilməsə, qəbrə girməz” kimi atalar sözü və deyimlər əsərin oxunaqlılığını təmin edən vasitələrdir.

İkinci fəslin üçüncü paragrafi “Dramaturgiya” adlanır. Bu paragrafda XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi mühitində dramaturgiya məsələləri araşdırılır. XX əsrin əvvəllərində Şəkiddə ədəbi mühitin təmsilçiləri olmuş Rəşid bəy Əfəndiyevin, Mustafa bəy Əlibəyovun və Rəcəb Əfəndiyevin dramaturji irsindən söz açır. Rəşid bəy Əfəndiyevin “Qan ocağı”, “Tiflis səfərləri” və “Saqqalın kəraməti” komediyalarından və Mustafa bəy Əlibəyovun “Məhkəmə qapılarında tökülən qanlı yaşlarımız” pyesi əsas təhlil obyektini kimi götürülür. Rəşid bəy Əfəndiyevin komediyalarında təcəssüm etdirilən məişət məsələləri, nadanlığın və elmsizliyin törətdiyi ictimai bəlalar bədii boyalarla diqqətə çatdırılır. Dramaturq kapitalizmin inkişafı ilə bağlı mövqeyini itirmiş Azərbaycan bəylərinin düşüdüüyü gülünc vəziyyəti avamlığın və acizliyin timsalı olan Mərdan bəyin, Heydər bəyin Hacı Qasımın Tiflis sərgüzəştləri, düşükləri gülünc vəziyyəti canlandırır.

XX əsrin 20-ci və 30-40-cı illərində Nuxada (Şəkiddə) dramatik janrın inkişafı diqqəti o qədər də cəlb etmir. Qənaətimizə görə, bu, sovet ideologiyasının təsiri ilə poeziyaya verilən geniş meydanla və müharibə dövrünün çətinlikləri ilə bağlı olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, ədəbi mühiddə dram sənətinə meyil XX əsrin 60-90-cı illərində sürətlənmiş, Lütfuli Həsənovun, Məmməd Çələbiyevin, Məmmədiyyə Yusifzadənin, Tofiq Qaffarovun, Vaqif Aslanın, Qurbanəli Camalovun və başqalarının yaradıcılığında əksini tapmışdır.

XX əsr Şəki ədəbi mühitində dram yaradıcılığı sahəsində məhsuldar sənətkar Lütfuli Həsənovdur. Onun 60-70-ci illərdə qələmə aldığı pyeslər təkcə kəmiyyət deyil, həm də bədii dəyər,

məzmun baxımdan da digər yaradıcılıq nümunələrindən fərqlənir. Yazıçının dramaturji fonduna “İntiqam”, “Dayaqsız adam”, “Baş həkim”, “Günəş”, “Ölümə ölüm”, “Qara eynəkli adam”, “Okeanın o tayında” kimi bitkin səhnə əsərləri daxildir.

XX əsrin 70-80-ci illərində Şəki ədəbi mühitində dramaturgiya sahəsində yazıb-yaradanlardan biri Məmməd Çələbiyevdir. Ədib dramaturji yaradıcılığına “Elçilər” komediyası ilə başlamışdır. Dramaturqun 1981-ci ildə “Hökm”, 1983-cü ildə “Xatalı Qabil”, 1986-cı ildə “Yaşıl işıqlar” pyesləri Sabit Rəhman adına Şəki Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuş və müvəffəqiyyət qazanmışdır. Lakin çox təəssüf ki, bu qiymətli səhnə əsərləri nəşr edilməmişdir.

“Hökm” dramı Məmməd Çələbiyevin dram yaradıcılığının kamil sənət nümunəsidir. Əsərlə tanışlıq göstərir ki, hadisələrin mərkəzində ali təhsilli hüquqşünas Orxan Talıbxanov durur. Orxan müstəntiq kimi fəaliyyətinin ilk dövrlərində ədalətin aliliyinə sadıq qalır. Lakin bu sadıqlıq uzun sürmür. Ətrafına toplaşan əli badəli dostlar, “şirin tostlar” onun beynini dumanlandırır. Müstəntiq üçün “əmilər”, “dayılar” tapılır. Onlar Orxanı baş müstəntiq kürsüsündə əyləşdirirlər. Onun əsl faciəsi bundan sonra başlayır.

Pyesdə təsvir edilən hadisələr müəllifin yaşayıb-yaratdığı mühitdə, Şəki şəhərində baş vermiş hadisələrin bədiiləşmiş təzahürüdür.

Məmməd Çələbiyevin ən maraqlı dram əsərlərindən biri “Xatalı Qabil” pyesidir. Müəllif əsərdə yaşadığı dövrün sosial-mənəvi aləmini ön plana çəkmiş, zahirən xırda görünən, əslində ciddi fəsadlar törədən hadisələr fonunda öz məqsədlərini açmağa səy göstərmişdir. Əsər quruluş etibarilə iki hissədən və beş şəkildən ibarətdir.

XXI əsrin ilk onilliklərində dramaturji fəaliyyətə başlayan Vaqif Aslanın çoxşaxəli zəngin yaradıcılığında “Qan üzərində rəqs”, “Kötük”, “Kosa ölür, yaz gələr” və “Hüseyn xan Müştəq” pyesləri mühüm yer tutur. “Hüseyn xan Müştəq” tarixi dramı Şəki xanı Hüseyn xan Müştəqin müsbət arealda şəxsiyyətini ortaya qoyan bir mənbədir. Əsərdə Müştəq bütün situasiyalarda el-obaya qayğılı, insana sevgili, dost, qonağa sədaqət və məhəbbətli, şairə və sənətkara

yüksək dəyər verən yaradıcı, poetik təbli bir tarixi şəxsiyyət kimi oxucunun və tamaşaçının gözləri qarşısında canlandırılır.

Dissertasiyanın **“Şəkidə teatr və mətbuat”** adlanan üçüncü fəslə üç paraqrafdan ibarətdir. **“Şəkidə teatrın yaranması və inkişafı” adlanan birinci paraqrafta qeyd olunur ki, XIX əsrin 70-ci illərində Bakıda başlanan teatr hərəkatı bölgələrdə də teatrın yaranmasına təsir göstərmiş, 1879-cu ildə ölkənin ən qədim mədəni mərkəzlərindən olan Nuxada (Şəkidə) da teatr tamaşası göstərilmişdir.**

XX əsrin əvvəllərində Nuxada teatr həyatı ildən-ilə genişlənib kütləvi hal almış, *“1927-ci ilin iyun ayının 9-da Nuxaya rejissor A.A.Tuqanovun rəhbərliyi altında D.Bünyadzadə adına Azərbaycan Dövlət Akademik Teatrının kollektivi gəlişindən”*⁹¹ sonra şəhərdə teatral həyat canlanmışdır. Tədqiqatçının Nuxa (Şəki) teatrının XIX əsrin II yarısı və XX əsrin əvvəllərində inkişaf tarixi ilə bağlı əldə etdiyi nəticələr Azərbaycanın, Rusiyanın və Qırğızıstan Respublikasının nüfuzlu jurnallarında nəşr etdirilmişdir⁹².

1932-ci ildə Nuxa teatrı yerli və mərkəzi təşkilatların qərarı ilə rəsmi dövlət teatrına çevrildi. 1933-cü ildə Nuxada (Şəkidə) Türk Fəhlə teatrı yaradıldı və 1937-ci ilə qədərki qısa fəaliyyəti dövründə teatr böyük nüfuz qazandı. Teatrın tamaşa zalı 270 nəfər tuturdu. Aktyorlar sırasında Böyükxanım Axundova, Xalidə Hüseynova, Tamara Kərimova, Səriyə Həsənova kimi istedadlı qadın artistlər də var idi.

XX əsrin 30-40-cı illərində, xüsusilə 1936-cı ildə Nuxa (Şəki) teatrı maraqlı və ziddiyyətli yol keçmiş, həmin ildə Azərbaycan teatr

⁹¹ Şəki fəhləsi. – 1927, 21 iyun. – s. 3.

⁹² Adışirinov, K.F. XX əsrin əvvəllərində Şəki Teatrının ədəbi-mədəni mühitin inkişafına təsiri// – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti. Sosial və humanitar elmlər bölməsi, – 2018, Cild 14. № 3, – s. 21-25. Адиширинов, К. Ф. Из истории развития театрального искусства в городе Шеки во второй половине XIX начале XX века // – Кемерово: Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств, – 2021. № 54, – с.110-117; Адиширинов, К.Ф. Литературно- культурная среда в городе Шеки в начале XXвека // – Бишкек: Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева, – 2021. №2, – с. 7-16.

məktəbinin bir qrup tələbəsi: Böyükxanım Axundova, Yusif Vəliyev, Qafar Qafarov, Kamil Qubuşov, Məzahir Əmirov, Gülrux Zahidova, Zahid Zeynalli, Əlisəttar Yusifzadə, Məmməd Məmmədov, Xəlidə Məmmədova, Sərxan Mustafayev, Əliməmməd Novruzov, Rza Sarabski və başqaları təhsillərini bitirib, Nuxaya teatr açmağa göndərildi. Nuxa teatrında həyata vəsiqə qazanan bu sənətkarların hər biri sonralar Azərbaycanın sənət ulduzlarına çevrilmişlər.

Nuxada teatrın kütlələrə təsir gücünü görən siyasi rejim onun fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq üçün maneələrdən istifadə etmiş, *“Təsdiq olunmuş smeta üzrə Şəhər Şurası teatrın inkişafı üçün 40 min manat əvəzinə 25 min manat vermişdir”*⁹³.

Xüsusilə teatra Həsən Əliyevin rejissor təyin edilməsi işin ahəngini dəyişmiş, kollektiv 30-cu illərdə Hüseyn Cavid dramaturgiyasına müraciət edərək “Şeyx Sənan” tamaşasını hazırlamağa başladı. Lakin amansız 37-ci ilin repressiya qasırğası yaradıcı heyətin arzularını ürəyində qoydu. Böyük dramaturq uydurma ittihamla tutulub dəmir barmaqlıqlar arasına salındı, əsərlərinin oxunması və tamaşasına yasaq möhürü vuruldu.

Teatr 1938-ci ildə keçən ilkindən daha yaxşı repertuar qurmuş, həmin ilin mövsüm repertuarına “Hacı Qara”, “1905-ci ildə”, “Həyat”, “Pəri-cadu”, “Günahsız müqəssirlər”, “Namus” və başqa bir sıra yeni pyeslər daxil edilmişdi.

*“1939-cu il üzrə Nuxa Dövlət Dram Teatrının aşağıdakı məzmunundan ibarət repertuar planı təsdiq edilmişdir: “Qohumlar” (Q.A.Quliyev), “Xalq oğlu” (S.Məmmədov), “Ər və arvad” (Ü. Hacibəyov), “Toy” (Sabit Rəhman), “Od gəlini” (C.Cabbarlı), “Arşın mal alan (Ü.Hacibəyov), “Xasay” (A.Şaiq), “Həyat”(M.İbrahimov), “Evli ikən subay” (Zülfüqar Hacibəyov)”*⁹⁴.

Həmçinin 1939-cu ildə *“SSRİ Xalq Komissarları Soveti yanında İncəsənət İşləri Komitəsinin xüsusi qeydiyyatı ilə 1939-cu ilin mart ayının 31-də Sabir adına Nuxa Dövlət Dramatik Teatrı kimi pasportlaşdırılmış, teatr Nuxanın Lenin küçəsində yerləşən 2*

⁹³ Nuxa teatrosunun yaşamağa haqqı vardır // Yeni yol. – 1933, 6 sentyabr. – s.2.

⁹⁴ Salman Mümtaz adına Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, fond № 345, siyahı №1, iş – 168, 252.

mərtəbəli, 1902-ci ildə inşa edilmiş klubda yerləşmişdir. Teatrın ərazisi 4275 m2 olmuşdur”⁹⁵.

30-40-cı illərin ictimai-siyasi çətinlikləri Nuxa teatrının fəaliyyətində olan müvəffəqiyyətlərlə yanaşı, nöqsanları da üzə çıxartmış, teatrın fəaliyyəti geriləmələrlə müşayiət olunmuşdur.

1941-1945-ci illər Nuxa Dövlət Dram Teatrının tarixinə humanizm və vətənpərvərlik əhvali-ruhiyyəsi ilə zəngin və gərgin yaradıcılıq dövrü kimi daxil oldu. Müharibə Nuxa teatrını yeni mövzularla, obrazlarla zənginləşdirdi. Bu illərdə teatr ideya cəhətdən, realizm və müasirlik mövqeyindən daha da yüksəldi.

1948-ci ilin avqust ayında Nuxa Dövlət Dram Teatrının direktoru vəzifəsinə Məmmədiyyə Cabbarov təyin olundu. Teatr ağır müharibə illərini arxada qoyub fəaliyyətini genişləndirdiyi bir vaxtda dövlət yardımından məhrum edilərək 1949-cu ildə işıqlarını söndürdü. Hələ 1948-ci ilin mart ayında İncəsənət İşləri üzrə Respublika Komitəsinin göstərişi və teatrın direktorluğunun xüsusi əmri ilə 18 nəfər ixtisas yolu ilə işdən azad edildi. Teatrın bu acınacaqlı taleyi bir sıra istedadlı aktyor qrupunun da teatrdan uzaqlaşması ilə nəticələndi. Görkəmli aktyor Yusif Vəliyev Nuxa teatrı bağlandıqdan sonra səhnə taleyini əvvəlcə Rus Dram Teatrı, sonra isə Gənc Tamaşaçıları Teatrı ilə bağladı. Tədqiqatçının Nuxa Teatrının 30-40-cı illər fəaliyyəti ilə bağlı tədqiqatının nəticələri ingilis dilində nüfuzlu belnəlxalq elmi jurnalda nəşr edilmişdir⁹⁶.

Nuxa Dövlət Teatrının bağlanması şəhərdə teatr həyatını tamamilə yox etmədi. 1959-cu ilin mart ayında Nuxa Xalq Teatrı yaradıldı. Əməkdar artist, istedadlı səhnə ustası Məmmədkəbir Hacıoğlu bu teatra rejissor təyin edildi. Xalq teatrı C. Cabbarlının “Solğun çiçəklər” tamaşası ilə fəaliyyətə başladı. Müəllifin 50-60-cı illərdə Şəkiddə Xalq Teatrının fəaliyyəti ilə bağlı elmi nəticələri

⁹⁵ Salman Mümtaz adına Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivini, fond № 345, siyahı №1, iş – 168, 252.

⁹⁶ Adishirinov, K.F.Nukha`s Theatrical Life in the 30s-40s of the 20th Century (Challenges, Progress, Problems) // – Санкт - Петербург: Вестник Санкт - Петербургского университета. Серия искусствоведение, – 2022. вып 3, – с. 449-463 .

Moskva şəhərində keçirilən beynəlxalq forumun materiallarında öz əksini tapmışdır⁹⁷.

1975-ci ilin aprel ayında Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti Şəkidə Dram Teatrı açmaq barədə qərar qəbul etdi. Həmin ildə Mirzağa Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət İnstitutunun aktyorluq fakültəsini bitirmiş truppə Şəkiyə göndərildi. Truppaya istedadlı teatr xadimi Vaqif Abbasov rəhbərlik edirdi.

1976-cı ildə fəaliyyətə başlayan Şəki teatrının yaranmasında yorulmaq bilmədən çalışan Vaqif Abbasov teatrın inkişafında əvəzsiz iş gördü.

70-90-cı illərdə Sabit Rəhman adına Şəki Dövlət Dram Teatrı qoynunda Vaqif Abbasov, Cahangir Novruzov, Hüseynağa Atakişiyev, Mərdan Feyzullayev, Fərman Abdullayev, Mirbala Səlimov kimi istedadlı rejissorlar yetişdirərək Azərbaycanın teatr tarixinə şərəfli səhifələr yazdı. Teatrın Bakı, Naxçıvan, Moskva, Kazan və digər şəhərlərə qastrol səfərləri və nümayiş etdirdiyi səhnə mədəniyyəti, dünyanın məşhur teatr xadimləri tərəfindən rəğbətlə qarşılandı. Teatr milli, yerli dramaturqlarla yanaşı, dünya dramaturgiyasının şah əsərlərini, V.Şekspirin “Kral Lir”, B.Brextin “Arturo Uinin karyerası”, F.Dürrenmattın “Meteor”, Ş.Petefinin “Pələng və kaftar” və digər əsərləri yüksək səhnə tərtibatında və aktyor ifasında tamaşaçılara təqdim etdi.

Təəssüf ki, 80-ci illərin sonlarında SSRİ-də başlayan sosial-iqtisadi, mədəni böhran və keçid dövrünün çətinlikləri Şəki teatrına da zərbə vurdu. Teatra tamaşaçı gəlişi azaldı. Ciddi maliyyə əngəllikləri yarandı. Ancaq Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin və ölkə prezidenti İlham Əliyevin məqsədyönlü mədəniyyət siyasəti ölkənin hər yerində olduğu kimi, Şəkidə də teatr həyatını canlandırırdı və Şəki Teatrı təmir olunaraq tamaşaçıların ixtiyarına verildi. Tədqiqatçının Şəkinin 70-90-cı illər

⁹⁷ Адиширинов, К. Ф. Развитие народного театра в городе Шеки в 50–60-е годы XX века // Научный форум: Филология, искусствоведение и культурология: LI международная научно - практическая конференция. – Москва, Российская Федерация: – 12 августа. – № 8 (51). – 2021. – с. 4 – 9.

teatr həyatı ilə bağlı əldə etdiyi nəticələr nüfuzlu elmi jurnallarda rus dilində nəşr edilmişdir”.⁹⁸

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı **“Ədəbi mühitin inkişafında region mətbuatının rolu”** adlanır. Bu paragrafda Şəkidə mətbu orqanların nəşri tarixindən və onların ideya-məzmun xüsusiyyətlərindən, redaktor və müxbirlərindən danışılmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, milli mətbuatın inkişaf tarixinə baxış nə qədər dolğun olsa da, bu sahənin regional istiqamətdən öyrənilməsi o qədər də mükəmməl səciyyə daşımamışdır. Diqqətə çatdırılmışdır ki, *“Azərbaycanda nəşr edilən fəhlə qəzetlərindən biri Azərbaycan Kommunist Partiyası Nuxa Qəzasının İcraıyyə və Həmkarlar İttifaqının orqanı olan “Nuxa fəhləsi” qəzeti olmuşdur. İlk illərdə qəzet həftədə iki dəfə 900 nüsxə tirajla buraxılmışdır*⁹⁹. *“1921-ci ilin oktyabr ayının 3-də nəşrə başlamış “Nuxa fəhləsi” qəzetinə ilk vaxtlar qəza İnkilab Komitəsinin üzvləri Abid Əfəndiyev və Qulam Axundov redaktorluq etmişlər*¹⁰⁰.

“Nuxa fəhləsi” qəzetinin sələfləri 1917-ci ildə nəşr olunan “Qafqaz Kommunası”, “Əxbar”, “Gənc kommunist” qəzet vərəqələri olmuşdur.

*“XX əsrin 20-ci illərində Nuxada Azərbaycan Kommunist Partiyasının Nuxa Qəza Komitəsinin ikiaylıq jurnalı olan “Xəbərlər” də nəşr edilmiş, jurnalın 1-ci nömrəsi 1924-cü ilin may-iyun ayında 130 nüsxə tirajla buraxılmışdır.*¹⁰¹”

“Şəki fəhləsi” qəzetinə əlavə edilən “Mövhumat iləmübarizə”, “Maarif və mədəniyyət yarpağı”, “Qızıl Qələm” adlı

⁹⁸ Адиширинов, К.Ф. Влияния Шекинского театра на формировании литературно-культурной среды города Шеки в Азербайджане в 70-90-х годов XX века // – Белгород: «Наука. Искусство. Культура». Научный рецен- зируемый журнал Белгородский государственный институт искусств и культура. – Выпуск 1 (29). – 2021. – с. 140-153.

⁹⁹ Таирова, А.Э. История города Шеки: 1920 июнь – 1941 гг / А. Э. Таирова. – Баку, – 2014. – 226 с.

¹⁰⁰ Əfəndiyev, S.T. Şəki mətbuatının tarixindən // Şəki fəhləsi, – 1973, 22 mart. – s.5.

¹⁰¹ Гусейнов, А.А.Партийные журналы Азербайджана: 1920-1973 гг. Справочник / А.А. Гусейнов.– Баку: Азернешр, – 1973. – с. 12

əlavələr Şəkinin mədəni həyatına əhəmiyyətli təsir göstərmiş, istedadlı qələm sahiblərinin yetişməsində böyük rol oynamışdır.

Şəkinin ədəbi həyatının izləri qəzetin səhifələrində qalmış, “Səməd Vurğun Şəkidi”, “M.F.Axundovun vətəninə yubiley şənlikləri”, “Aşıq Molla Cümənin fotoşəkli”, “A.Fadəyev və S.Vurğun Nuxada”, “Hacıbaba Mehdizadə”, “İsmayıl bəy Nakam” və digər yazılar oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

Nəşrə başladığı ildən qəzetə Həsən Şahgərdiyev, Zülfəli İbrahimov, Müseyib Sadıqov, Məmmədsani Məmmədov, Məhyəddin Abbasov, Ənvər Mikayılzadə, Nizami Nəbiyev, Sabir Əfəndiyev, Salis Məmmədov, Əbdülhəmid Həmidov, Akif Salamov kimi görkəmli jurnalistlər redaktorluq və müxbirlik etmişlər. Tədqiqatçının “Şəki fəhləsi” qəzetinin nəşr tarixi ilə bağlı əldə etdiyi nəticələr rus və Azərbaycan dilində nüfuzlu xarici, respublika jurnallarında və beynəlxalq konfrans materiallarında nəşr edilmişdir.¹⁰²

Şəkinin mətbuat tarixində ideya-məfkurə istiqamətinə görə seçilən ikinci mətbuat orqanı “İpəkçi” qəzeti olmuşdur. Qəzetin ilk nömrəsi 1933-cü ilin mart ayının 13-də iki səhifədən ibarət buraxılmışdır. Bu mətbu orqana ilk illərdə maarif xadimi Rəsul Rəsullu redaktorluq etmişdir. Qəzetin ilk nömrəsi 1000 tirajla buraxılmışdır.

1935-ci ildən qəzetə redaktorluğu Əli İsgəndərov etmişdir. 1943-cü ildə məlum müharibə hadisələri ilə bağlı qəzetin nəşri dayandırılmış, 1958-ci ildə yenidən nəşr olunmağa başlanmışdır.

¹⁰² Адиширинов, К.Ф. История издания и литературно-культурное содержание газеты «Шекинский рабочий»// – Махачкала: Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 2. Гуманитарные науки, – 2018.Том. 33. Вып. 4, – с.66-74; Адиширинов, К.Ф. Издание история и ашугского искусства на страницах газеты «Шекинский рабочий»// Scientific Publishing Center: Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference “Science, education, innovation: Topical issues and modern aspects . – Tallinn, Estonia: – 16-18 Desember. – № 2 (38).

– 2020. – p.557-567 ; Adışirinov, K.F. Şəkinin ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyatında “Şəki fəhləsi” qəzetinin rolu (1921-1991-ci illər) // – Naxçıvan: Naxçıvan Universiteti. Elmi əsərlər. (iqtisadiyyat, filologiya, tarix, coğrafiya, pedaqogika və psixologiya, riyaziyyat), – 2018. № 4 (11), – s. 116-123.

1958-1965-ci illərdə qəzetin redaktoru Məmmədiyyə Cabbarov, 1965-2009-cu illərdə isə Salis Məmmədov olmuşdur.

Qəzetə 1965-2009-cu illərdə redaktorluq etmiş Salis Məmmədovun açıqfikirliliyi sayəsində qəzet nəinki Şəki ipəkçilərinin, həmçinin ədəbi qüvvələrinin də açıq tribunasına çevrilmişdir. Salis Məmmədov 1993-cü ildə “Şəkinin səsi” qəzetini təsis etmiş, 2009-cu ilədək həmin qəzetin baş redaktoru olmuşdur.

2001-ci ildə ciddi maliyyə çətinlikləri ilə üzləşən Şəki mətbəəsi fəaliyyətini dayandırarkən “Şəki fəhləsi” qəzetinin əməkdaşları fəaliyyətlərini müxtəlif sahələrdə davam etdirmişlər.

2002-ci ilin may ayında Türkiyənin “Çağ-Öyrətım” Şirkətinin Azərbaycan – Türkiyə Özəl Liseyləri arasında ilk dəfə olaraq Şəki Liseyində liseyin müdiri Yaşar Çakırın təsisçiliyi ilə “İşıqlı yol” adlı qəzet nəşr olunmuşdur. Qəzet jurnalist Bəşarət Süleymanovun redaktorluğu ilə “Zaman” mətbəəsində rəngli, 8 səhifə, 2000 nüsxə tirajla nəşr olunmuşdur. 2002-2004-cü illərədək nəşr olunan bu qəzetin cəmi 5 nömrəsi çapdan çıxmışdır. “İşıqlı yol” Azərbaycanda və Türkiyədə oxuculara hədiyyə edilmiş və böyük maraqla qarşılanmışdır. 2004-cü ildə qəzet nəşrini dayandırdıqdan sonra redaktor Bəşarət Süleymanov həmin ilin dekabrından təsisçi Baba Mirzəxanlı ilə birgə “Region-Şəki” qəzetində çalışmış, 2005-ci ilin yanvarında Şəkinin mətbuat ailəsinin digər üzvü olan “Şəki təhsili” qəzetini təsis etmişdir. İlk saylarında Şəki şəhər Təhsil Şöbəsinin çoxtirajlı bülleteni kimi işıq üzü görən qəzet, 2006-cı ilin aprel ayından aylıq müstəqil ictimai-siyasi qəzet kimi fəaliyyətə başlamışdır. Qəzet 4-6-8 səhifə həcmində, ayda 2 nömrədə bu gün də nəşr olunur. 2008-ci ildən qəzetə “Ədəbiyyat və mədəniyyət” adlı xüsusi buraxılış əlavə edilmiş, Şəki ədəbi mühitinin tanınmış simalarından olan Vaqif Aslan, Ramiz Orsər, Şahid Məmmədkərimov, Bəhram Oxudlu, Ələsgər Davudoğlu, Qurtuluş Süleymanlı, Asim Həsənoğlu, Ruhəngiz Rəhimli, Namizəd Xalidoğlu, Abbas Əmbala və Ağa Ramazanın şeirləri oxucuların diqqətinə çatdırılmışdır. Ədəbiyyatın cəmiyyətin inkişafındakı rolunu yüksək dəyərləndirən jurnalist Bəşarət Süleymanov Azərbaycan poeziyasının qüdrətli nümayəndəsi olmuş Bəxtiyar

Vahabzadənin poetik örnəklərini “Əlavə”nin səhifələrinə çıxartmışdır.

XXI əsrin əvəllərində Şəkidə nəşr olunan dövrü nəşrlərdən biri “Region-Şəki” qəzetidir. Qəzet müstəqil regional qəzet kimi 2004-cü ildən Baba Mirzəxanlının redaktorluğu ilə buraxılır. Bumətbu orqan səhifələrində Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən, Oğuz, Qəbələ və İsmayılı rayonlarının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və ədəbi-mədəni həyatını əks etdirir. Həftəlik qəzet olan “Region-Şəki” qəzeti az müddət ərzində bölgənin ictimai-siyasi mühiti, tarixi-mədəni həyatı ilə bağlı geniş səpkili, tədqiqat xarakterli materiallarla oxucuların ən çox üz tutduğu qəzetə çevrilmişdir. “Region-Şəki” qəzeti hazırda “Region mediəsi” adı ilə nəşr olunur.

Dissertasiyanın **üçüncü fəslinin üçüncü paraqrafı “Publisistika”** adlanır. Paraqrafda qeyd olunur ki, tədqiq olunan dövrdə publisistika mətbuatda üstünlük qazanaraq ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni fikir aləmini təsiri altına almışdı.

1900-2015-ci illərdə Şəki ədəbi-mədəni mühitində ərsəyə gəlmiş publisistik yazılar aşağıdakı mövzuları əhatə edir:

1. Publisistikada ədəbiyyat və sənət məsələləri;
2. Publisistikada incəsənət sahələrinin əksi;
3. Publisistikada iqtisadi məsələlərin əksi;
4. Publisistikada ədəbi portretlərin təcəssümü;
5. Publisistikada maarif-təhsil məsələlərinin əksi.

“Şəki fəhləsi” və “İpəkçi” qəzetləri əsas publisistik mətbu orqanlar kimi aparıcı rola malik olmuş, “Şəki fəhləsi” qəzetinin səhifələrində ictimai-siyasi məqalələr, felyetonlar, sual-cavablar, xəbərlər və resenziyalar dərc edilirdi. Hər iki qəzetin səhifələrində publisistikanın əsası olan məqalələr üstünlük təşkil edirdi. Bu məqalələr ədəbi, mədəni, tarixi, əxlaqi, mənəvi, həmçinin ictimai-siyasi məsələlərə həsr edilirdi.

XX əsrin 20-30-cu illərində “Nuxa işçisi” və “İpəkçi” qəzetləri ətrafında 200-ə yaxın fəhlə-kəndli müxbiri publisistik məqalələrlə çıxış edirdi.

1960-1980-ci illərdə “Şəki fəhləsi” qəzetində və respublika səviyyəli dövrü nəşrlərdə məqalələr dərc etdirən tanınmış

publisistlərdən biri Nurpaşa Hümətov idi. Onun publisistik yaradıcılığında təhsil, maarif məsələləri, ədəbi portretlərin yaradılması, ədəbiyyat və sənət məsələləri mühüm yer tutur. İstedadlı pedaqoq kimi Nurpaşa Hümətovu həmişə şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirmək, klassik və müasir ədəbiyyatı onlara sevdirmək düşündürmüşdü. Bu sahədə o, müxtəlif mətbuat orqanlarında məqalələr dərc etdirmişdi. Bədii publisistikanın maraqlı nümunələrini yaradan N. Hümətovun “M. F.Axundzadə və qadın azadlığı məsələsi”, “Böyük demokrat və maarifpərvər sənətkar”, “Qırılmaz dostluq telləri” adlı məqalələrində M.F.Axundzadənin, “Xalq yazıçısı” məqaləsində isə Mehdi Hüseynin sənətkar kimi şəxsiyyətindən və yaradıcılıq yolundan söz açılır¹⁰³.

Tədqiq olunan illərdə ədəbi publisistikanın maraqlı nümunələri Tofiq Qaffarovun da qələminə məxsus idi. Onun publisistikasında ədəbiyyat və sənət, məktəb və tərbiyə, ədəbi portret, teatr və kino, tarixi mövzular yer almış, bu istiqamətdə on yeddi məqalə yazmışdır. Publisistik görüşlərinin maraqlı nümunələrindən olan “Kəmalüddövlə məktubları”nda qadın azadlığı məsələsi” adlı məqaləsində M.F.Axundzadənin qadınqəhrəmanlarını təhlil edərək XIX əsrdə dini fanatizmin yayılmasına qarşı çıxmışdır. Dahi filosofun bəşəri ideallarının müdafiəsində dayanan Tofiq Qaffarov yazır: “*M.F. Axundzadə illər boyu haqqı tapdanan müsəlman qadınının mənəvi əzablarını bütün acılığı ilə duymuş, qadın hüququnun xeyrixah, mübariz müdafiəçisi kimi çıxış etmişdir*”.¹⁰⁴ T.Qaffarovun “İctimai satiramızın banisi” adlı məqaləsində Qasım bəy Zakirin satirik yaradıcılığından söz açılır. Təkcə milli ədəbiyyatın deyil, həm də rus ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılıq yolunun təbliği məqsədilə publisistik qeydlər aparan müəllif “Poeziyamızın bayraqdarı” və “Azərbaycan xalqının böyük dostu” adlı məqalələrində sovet poeziyasının ilk

¹⁰³ Hümətov, N.U.Tarıdan diləyim: şeirlər, poemalar, oçerk və məqalələr /tərt.ed.K.F. Adışirinov / N.Hümətov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 360 s.

¹⁰⁴ Qaffarov, T.M. Gözümün işığı, dilimin sözü: şeirlər, məqalələr/ tərt. ed. K.F.Adişirinov / T.Qaffarov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – s.258.

yaradıcılarından olan Mayakovskinin sənət dünyasından və Maksim Qorkinin Bakı səfərindən söz açır. T. Qaffarovun publisistikasında Şəkinin teatr həyatı da yer almışdır. “Toy”, “Master və Marqarita”, “Mənəvi saflıq uğrunda” adlı məqalələri bu silsilədənndir.

XX əsrin 90-cı illərində cəmiyyətdə gedən ictimai-siyasi proseslər, mənfur qonşularımız olan ermənilərin torpaq iddialarına münasibət, Qarabağın əzəli və əbədi Azərbaycan torpaqları, türk yurdu olması, həyatın hər üzünü müşahidə etməyi bacaran T. Qaffarovun publisistikasının əsas mövzularındandır. Onun “Qarabağın əzəbli tarixi” məqaləsi bu mövzuda qələmə alınmışdır.

Vaqif Aslan tədqiq edilən dövrün istedadlı publisistlərindəndir. Publisistik üslub onun yaradıcılığının mühüm bir hissəsini təşkil edir. O, publisistik yaradıcılığa XX əsrin 90-cı illərindən başlamış, yeni tarixi müstəqillik şəraitində bu janrın rəngarəng formalarından istifadə etmişdir. Şair Şəkidə və Bakıda nəşr olunan “Şəki”, “Şəki bələdiyyəsi”, “525-ci qəzet”, “Ədalət”, “Yeni Azərbaycan”, “Ulduz”, “Elitar press”, “Elimiz, Günümüz”, “Elm və həyat”, “Kaspi”, “Ədəbiyyat qəzeti”, “Qoşa ulduz” kimi qəzet və jurnallarda həyatın və ədəbiyyatın aktual problemlərindən bəhs edən məqalələr dərc etdirir. O, müstəqillik şəraitinin imkanlarından istifadə edərək publisistik düşüncələrinin arealını genişləndirmək məqsədilə respublikanın yuxarıda diqqətə çatdırılan nüfuzlu dövrü nəşrləri ilə yaradıcılıq əlaqələri qurur, yazılarını həmin mətbu orqanların səhifələrinə çıxarır.

V.Aslanın publisistikası müasir mövzu problematikasi ilə diqqəti cəlb edir. 2009-cu ildə 4 cildde nəşr olunmuş “Seçilmiş əsərləri”nin 4-cü cildində şairin müxtəlif illərdə qələmə aldığı məqalələri yer almışdır. Qiymətli düşüncə inciləri toplanmış kitabda məzmun xüsusiyyətlərinə görə müxtəliflik kəsb edən məqalələr, ayrı-ayrı kitablara yazılmış “ön söz”lər və rəylər diqqətə çatdırılır. Maraqlı məzmunə malik olan “Mifik alma” məqaləsini şair tələbəsi Xəyalə İsayeva ilə birgə qələmə almış, almanın mifik xüsusiyyətlərinin ədəbi mətnlər üzrə təhlilini vermişdir. *“Alma həyat ağacının meyvəsi, həyat, elçilik, dirilik simvolu kimi, demək olar ki, bütün xalq ədəbiyyatı nümunələrində*

özünü göstərir”¹⁰⁵, – fikrini irəli sürən müəlliflər nağıllarımızdan (“Məlikməmməd”, “Ceyran”), mifoloji mətnlərdən, əfsanə və rəvayətlərdən, bayatılardan, dastanlardan (“Qurbani”, Abbas və Gülgəz”, “Miskin Abdal və Sənubər”), Qurbani və M. Şəhriyar yaradıcılığından gətirdikləri maraqlı nümunələrlə sübut edirlər ki, “həyat ağacını təmsil etdiyinə görədir ki, alma Azərbaycan mifik təfəkküründə və Azərbaycan məişətində ən geniş yerlərdən birini tutur”¹⁰⁶.

Publisist “Azərbaycan – Norveç mifik düşüncə tərzii – müqayisə və paralellər” adlı məqaləsində maraqlı fikirlər sərgiləyir. Şair “Edda – türk” təfəkküründəki paralelləri elmi məntiqin gücü ilə şərh etmişdir. “Edda”da adlar” bölümündə V.Aslan “Edda”da verilən “Son” sözünün etimologiyasını dilimizdəki “son”sözü ilə müqayisə edərək, maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür: “... “Son” sözü “İsveç”, “Norveç”, island dillərində “oğul”, “övlad” mənalarında işlənir. Biz isə övladsız adama “sonsuz” deyirik. Biz həmişə “son”umuzun olmasını arzulayırıq. Deməli, Azərbaycan dilindəki “son”sözünün bir mənası da “övlad”, “oğul” və ya “qız” deməkdir Sən demə Nikson – Nik oğlu, Cekson – Cek oğlu, Anderson – Ander oğlu, Solvarson – Solvar oğlu imiş!”¹⁰⁷

Dissertasiyanın **“Sənətkarlıq məsələləri: bədii dil, tipikləşdirmə, fərdiləşdirmə, ümumiləşdirmə”** adlanan **IV fəslə iki paraqraftan** ibarətdir. Dördüncü fəslin **“Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin fikrin ifadə imkanlarında rolu”** adlı birinci paraqrafında XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində Şəki ədəbi mühitində qələmə alınan əsərlərin sənətkarlıq keyfiyyətlərindən danışılır. Ədəbi mühitin təmsilçiləri Yaqub Mahir, Nurpaşa Hümmətov, Surağat Qurbani, Ələşrəf Şayan, Qurtuluş Süleymanlı, Vaqif Aslan, Ramiz Orsər, Mayis Səlim, Əhməd Zəyzidli, Həbillah Kamil, Elçin Abdullayev, Ruhangiz Rəhimli və digərlərinin poetik örnəklərində məcazlar sistemindən bol-bol istifadə edilmişdir.

¹⁰⁵ Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri: Məqalələr: [IV cilddə] /Vaqif Aslan. – Bakı: “Təhsil” NPM – c.4. – 2010. – s. 207.

¹⁰⁶ Yenə orada. – s. 212.

¹⁰⁷Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri: Məqalələr : [IV cilddə] /Vaqif Aslan. – Bakı: “Təhsil” NPM,– c.4. – 2010. – s. 525.

Təhlil olunmuş nümunələr sübut edir ki, Şəki yazarları şeirlərində az sözlə dərin məna ifadə etmiş, məzmunla formanın vəhdətinə çalışmışlar. Yaqub Mahir “Var” rədifli qəzəlində şeirin gözəlliyindən, şeirliyin tələblərindən, şeirdə mükəmməl forma və məzmun vəhdətindən bəhs edərək yazır:

*Heç də əfsanə deyil, sadəcə bir şeirliyin,
Məzmunu, bu bir yana, forması var, qayəsi var*¹⁰⁸.

Tədqiqatın gedişi göstərir ki, Şəki yazarlarının şeirlərində obrazlılığın əsas təyinedicisi olan təşbehlər müxtəlif növlərdə özünü göstərir. Şairlərin daha çox sadə təşbehlərdən istifadə etdiyi diqqəti çəkir. Belə təşbehlər yaradılarkən, adətən, bənzətmə əlamətləri atılır, ancaq bənzəyənə bənzədilən qalır.

Yaqub Mahirin yaradıcılığında:

*Surəti güldən gözəl, sevimli yarım var mənim,
Ləbi qönçə, dili bal, teli siyahım var mənim*¹⁰⁹.

Vaqif Aslan yaradıcılığında:

*Eşqimə, sevgimə bais olan qız,
Səni mənim tək öyən oldumu?
Qaşına aypara, gözünə ulduz,
Saçına sünbülüm, deyən oldumu?*¹¹⁰.

Surağat Qurbaninin “Katex çay” şeirində “kimi” qoşmasının köməyi ilə müfəssəl təşbeh yaradılmışdır:

*Bəzən nərildəyər qızmış şir kimi,
Bəzən qəzəblənər ac bəbir kimi,
Bəzən atdır, yüyən gəmirir kimi,
Bəzən quzu sayaq mələr, Katex çay!*¹¹¹

¹⁰⁸ Yaqub, Mahir. Mahirnamə / Yaqub Mahir. – “Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi”, – 2004. – s.140-141.

¹⁰⁹ Yaqub, Mahir. Mahirnamə / Yaqub Mahir. – “Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi”, – 2004. – s.79.

¹¹⁰ Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri: Şeirlər: [IV cildə] / Vaqif Aslan. – Bakı: “Uni Print” nəşriyyatı, – c.1, – 2009. – s.204.

¹¹¹ Qurbani, S. Balakən nəğməsi (Şeirlər) / tərt.ed. K.F. Adışirinov / S. Qurbani. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – s.54.

Nümunə gətirdiyimiz misralarda verilmiş Katex çayın “**qızmış şirə**”, “**ac bəbirə**”, “**yüyan gəmirən ata**” bənzətmələri (təşbəhləri) “**Katex çayın nəgmə qoşması**”, “**mələməsi**” metaforaları şeirdə obrazlılığı, ifadəliliyi qüvvətləndirmək məqsədilə işlədilən və misraların əvvəlində işlənərək poetik sintaksisin göstəricisi olan “**bəzən**” təkriri (anafora) müəllifin sənətkarlıq qüdrətini sübut edən amildir.

Klassik poetikanın məcaz sistemində mühüm yer tutan **istiarə (metafora)** də Şəki yazarlarının əsərlərinin obraz aləmində geniş yer tutur. Nurpaşa Hümmətovun baharın gəlməsini müjdələyən “Bənövşəni” adlı şeirində məşhur Qurbani ruhu duyulsa da, şairin məramı başqadır:

Yamaclar bəzənir, çöllər al geyir,

Başına döndüyüm, dər bənövşədən.

Mən gələn baharın ətrini duydum,

Könlümü oxşayan hər bənövşədən¹¹².

Şair aşağıdakı parçada bədii təsvirin və ifadənin təsir gücündən istifadə edərək özünün mükəmməl ədəbiyyatşünas olduğunu təsdiqləmişdir:

Gülür çəmən, gülür bağça, gülür bağ,

Mərd igidlər oylağıdır bu torpaq.

*Vətən **bizim**, bahar **bizim**, bar **bizim**,*

*Daha xoşbəxt günlərimiz var **bizim**¹¹³.*

Yamacların bəzənməsi, çöllərin al geyməsi, çəmən, gülün, bağçanın gülməsi metaforik baxımdan oxucuda xoş əhvali-ruhiyyə yaratmaqla yanaşı, nümunə gətirilmiş ikinci nümunənin birinci misrasında verilmiş “**gülür**” anaforası və üçüncü misrada “**bizim**” epiforaları misraları struktur baxımdan əlvanlaşdırır.

Vaqif Aslan “Eylədi” qəzəlini büsbütün istiarələr üzərində quraraq şeirin ahəngdarlığını təmin etmişdir:

Gül məni bülbül bilib, gözümə göz eylədi.

¹¹² Hümmətov, N. U. Tanrıdan diləyim: şeirlər, poemalar, oçerk və məqalələr / tərt.ed.K.F. Adışirinov / N. Hümmətov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – s. 13.

¹¹³Yenə orada, – s. 95.

*Gözlərinə döndüyüm dözmədi tez eylədi.
Görməmiş deyiləm mən, sevincək oldum həməən,
Nərgizə çəkdim sığal, qərənfil söz eylədi.
Laləyə sarı döndüm qızardı qıpqırmızı
Bağrımı bağıryanmış bir az da köz eylədi*¹¹⁴.

Bu bədii nümunə büsbütün obrazlılıq üzərində qurulmuşdur. Professor Türkan Əfəndiyeva bədii dildə sözün rolunu dəyərləndirərək yazır: *“Bədii dil obrazlı dildir. Bədii dildə söz fikir ifadə etməklə kifayətlənmiş, obyektiv varlığın obrazlı təsvirinə də xidmət edir”*.¹¹⁵

Şəki ədəbi mühitinin təmsilçilərinin lirikasında bədii ifadə vasitələrinin zənginliyi onların əsərlərinin poetik obrazlılığını təşkil edir. *“Bədii ədəbiyyatda poetik obrazlılığı yaradan məhz poetik fiqurlar və məcazlar sistemidir”*¹¹⁶ ki, Şəki yazarlarının yaradıcılığı bu sistemi tam əhatə edir.

Ədəbi mühitin söz sənətlərinin əsərlərinin poetik strukturunda təkrir sisteminin özünəməxsus rolu vardır. Poetik örnəklərin bu istiqamətdən təhlili göstərir ki, onların şeirlərinin bədii nitq parçasında səs və ya ifadə təkriri aparıcı yer tutur. Bədii dildə səs təkrirlərinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edən nəzəriyyəçi alim M.Rəfil yazır: *“Səs təkrarlarının öz-özlüyündə müstəqil bədii əhəmiyyəti yoxdur. Bunlar yalnız bədii ifadəni qüvvətləndirmək üçün ədəbi əsərin mətninə daxil edildiyi zaman məna və əhəmiyyət qazana bilər”*.¹¹⁷

Şəkili sənətkarlar şeirlərində poetik fonetikanın qaydalarından assonanslıq yaratmaq üçün istifadə edərək alliterativliyi təmin etmişlər. Nümunələrə diqqət edək:

¹¹⁴ Vaqif Aslan. Seçilmiş əsərləri: Şeirlər: [IV cildə] /Vaqif Aslan. – Bakı: “Uni Print” nəşriyyatı, – c.1, – 2009. – s.240.

¹¹⁵ Əfəndiyeva, T. Azərbaycan dilinin bədii ifadə vasitələri /T.Əfəndiyeva. – Bakı: Elm, – 1973. – s. 5.

¹¹⁶ Cabbarov, X. M. Sənətkar, söz, üslub /X.M.Cabbarov. – Bakı: Azərənşr, – 1993. – s.40.

¹¹⁷ Rəfil, M.Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş: Pedaqoji institutların tələbələri üçün tədris vəsaiti /M.Rəfil. – Bakı, – 1958. – s. 178.

*Daş atma, ay başı boş, daş toxunar daşa dəyər,
O daşın qəlpələri göz çıxarar, başa dəyər*¹¹⁸.

Beytdə “a” və “ə” sait səslərinin misralarda ahəngdarlığın yaranmasında oynadığı rol göz önündədir.

Yaqub Mahirin pœziyasında *dissonanslıq* hadisəsi müşahidə edilən misralar da çoxdur:

*Öylə bəd ruzigarla qarşılaşdın vallahi ki,
Yarı çılpaq, yarı ac, yetişdin yetkin yaşa sən*¹¹⁹.

Səs, söz və ifadə təkriri Şəki ədəbi mühitinin təmsilçilərinin əsərlərində ən mühüm üslubi gedişlərdəndir.

Ədəbi mühitin təmsilçilərinin şeirlərində canlı danışıq dilinin bir sıra xüsusiyyətləri də diqqəti cəlb edir. Şəki yazarları dilin leksik qatında qədimliyinə görə birincilər sırasında yer almış antonimlərdən fikrin zənginləşdirilməsi məqsədilə istifadə edirlər.

Şair Əhməd Zəyzidli şeirlərinin bədii ifadəliliyini qüvvətləndirmək məqsədilə antonimlərə müraciət etmişdir:

*Zəmanə əyridir qardaş,
Düzlükdən əlamət yoxdur.
Haqq deyən sözlərdə heç,
Zərrəcə kəramət yoxdur*¹²⁰.

Şair Vaqif Aslan antonimlərin nizamını maraqlı poetik örnəklərindən olan “Dəyiş-düyüş” şeirində aşağıdakı kimi ipə-sapa düzür:

*Sevinc verirəm sənə,
Kədərini ver mənə.
Gülüş verirəm sənə,
Qəhərini ver mənə*¹²¹.

¹¹⁸ Yaqub, Mahir. Mahirnamə / Yaqub Mahir. – “Mingəçevir Poliqrافیya Müəssisəsi”, – 2004. – s. 71.

¹¹⁹ Yaqub, Mahir. Mahirnamə / Yaqub Mahir. – “Mingəçevir Poliqrافیya Müəssisəsi”, – 2004. – s.35.

¹²⁰ Əhməd Zəyzidli. Nədir yaşamaq? / tərt. ed. K.F.Adişirinov / Zəyzidli Əhməd – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 238 s. 172.

¹²¹ Vaqif Aslan. Qanımdan rəng alan gül: Lirik şeirlər və dram əsərləri / Vaqif Aslan . – Bakı: Səda, – 2003. – s.19.

XX əsrin sonlarında əldə edilmiş müstəqillik sayəsində müstəqil ədəbiyyatşünaslıq və dilçilik elmimizin yaranması dilimizin lüğət tərkibinə rus və Avropa mənşəli yeni sözlərin daxil olmasına şərait yaratmışdır. “Səbuhi”nin üzvləri də əsərlərinin bədii dilini bu qrup sözlərin hesabına zənginləşdirmişlər. Tədqiqatın gedişində bu qrup sözlərin daha çox Yaqub Mahirin yaradıcılığında işlənməsinin şahidi oluruq: “*Cox da ki, sənin atan sevgidən defisitdi, xanım*”¹²², “*Amma ki, xanımına yum yumşaq norka düşüb*”, “*Binəva Mahirə də, ay qadası, yarmarka düşüb*”¹²³ və s. Yaqub Mahirin poeziyasının lingvistik xüsusiyyətləri ilə bağlı tədqiqatçının xarici nüfuzlu jurnalda məqaləsi dərc olunmuşdur¹²⁴.

Bədii təzad, bədii sual və nidalar poetik fiqur kimi Şəki yazarlarının yaradıcılığında geniş yer almışdır.

Şəki ədəbi mühitinin təmsilçiləri şeirdə qafiyəyə poetik ünsür kimi əhəmiyyət vermişlər. Bildiyimiz kimi, “*Şeirdə tələffüzçə, səs tərkibi etibarı ilə bir-birinə yaxın olan sözlərə qafiyə deyilir*”.¹²⁵ Orta əsr estetikasının görkəmli nümayəndəsi Bualo şeirdə məzmun və qafiyənin əlaqəsindən danışarkən yazır: “*Fikir qafiyənin hökmdarı, qafiyə isə fikrin müti quludur. Lakin qafiyə adlanan bu qula etinasız yanaşib, azacıq sərbəstlik versəniz, qul öz vəzifəsi əleyhinə üsyan qaldırar, itaətdən çıxar, aqlın isə onu tapıb ələ keçirməsi uzun çəkər*”.¹²⁶

Şəki yazarlarının poetik irsində işlənmiş qafiyələr orijinallığı ilə də seçilir. Ədəbiyyatşünaslıqda “*müxtəlif sözlərin, müxtəlif birləşmə və tənəsübdən yaranan, oxucu üçün gözlənilməz və yeni olan qafiyələr söz sənətində hünər və şairanə, qüvvətli hesab edilir*”¹²⁷.

¹²² Yaqub, Mahir. Şəki gözəli: şeirlər / Yaqub Mahir. – Bakı, –2013. – s. 4.

¹²³ Yənə orada. – s. 45.

¹²⁴ Адиширинов, К. Ф. Лингвистические аспекты поэзии Ягуба Махира // – Душанбе: Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук , – 2021. № 3 , – с. 153-162.

¹²⁵ Mikayılov, Ş. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Dərs vəsaiti / Ş. Mikayılov. – Bakı: Maarif, – 1986. – s.41.

¹²⁶ Bualo, N. Poeziya sənəti / N. Bualo. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – s.21.

¹²⁷ Mir Cəlal, Xəlilov P.İ. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları: Ali məktəblər ucun dərslik / Mir Cəlal, P.İ. Xəlilov. – Bakı: Maarif, – 1988. – s.130.

Ədəbi mühitin aparıcı nümayəndəsi olmuş Yaqub Mahirin əsərlərində qafiyə quruluşu müxtəlif olduğu qədər də zəngindir. Belə ki, onun poeziyasında kök, əzəl, zəngin qafiyələr bol-bol özünü göstərir:

*İdrakın, sönməyən çırağın olsun,
Çalış ki, sənətə marağın olsun,
Yaxşılıq əlində yarağın olsun,
Pisliyi çaxmaqçün başa tələsmə¹²⁸.*

Şair “Tələsmə” qoşmasından nümunə gətirdiyimiz misralarda “çırağın”, “marağın”, “yarağın” zəngin qafiyələri ilə fikrin dolğunluğunu təmin edərək şeirin ifadəlilik yükünü artırmışdır.

IV fəslin “Tipikləşdirmə, fərdiləşdirmə və ümumiləşdirmə: epik, lirik-epik və dramaturji düşüncədə əksi” adlı ikinci paragrafında tədqiqatçı o arqumenti əsaslandırmağa çalışıb ki, tipikləşdirmə aparmadan sənətdə, ədəbiyyatda hadisələri bütöv, dolğun təsvir etmək, hərtərəfli işlənmiş kamil obrazlar, xarakterlər yaratmaq mümkün deyildir. Çoxlu insanlarla ünsiyyətdə olan, dərin yaradıcı müşahidə nəticəsində onlara məxsus ən ümdə cəhətləri bir qəhrəman üstündə cəmləyən sənətkar tip yaradır. Ədəbiyyatşünas Mir Cəlal Paşayev tipikliyin məzmun çalarlarını müəyyən edərək qeyd edir ki, “*Ədəbi tip, bir hadisənin, bir insanın yox, yüzlərlə fakt, hadisə və insanın xarakter xüsusiyyətlərinin alınmış ümumiləşdirilməsinin nəticəsidir*”.¹²⁹ Şəki ədəbi mühitinin söz sərəflərindən olmuş Məmməd Çələbiyevin hekayələrində surətin səciyyəsi həm dialoqlarda meydana çıxır, həm də başqa personaj tərəfindən verilir. Yazıçı istər mənfi, istərsə də müsbət qəhrəmanlarını danışdırarkən dilimizin zənginliklərindən bacarıqla istifadə edir, surətləri öz xarakterlərinə uyğun sözlərlə danışdırır, bununla da surətlərin fərdiləşdirilməsinə və tipikləşdirilməsinə nail olur. Ədibin “Qını-Qını Muxtar” hekayəsinin qəhrəmanı Muxtar öz

¹²⁸ Yaqub, Mahir. Şəkililər: şeirlər və satiralar / Yaqub Mahir. – Bakı: Qafqaz, – 1998. – s.36.

¹²⁹ Mir Cəlal, Xəlilov P.İ. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları: Ali məktəblər ucun dərslük / Mir Cəlal, P.İ. Xəlilov. – Bakı: Maarif, – 1988. – s.30-31.

fərdi xüsusiyyətləri və özünəməxsus danışq tərzilə oxucunun diqqətini üzərində saxlayır. Muxtarın fərdiliyini ifadə edən, onu başqalarından fərqləndirən əsas nitq elementi onun danışqında hər kəlməbaşı işlətdiyi “dədəmsən” ifadəsidir. Müəllif Muxtarın yaltaq simasını daha qabarıq oxucusuna təqdim etmək üçün “dədəmsən” müraciətindən istifadə edir: “ – *Dədəmsən, ey! Səndən yoxdu. Nahaq yerə adını Ərkək Murad çağırırlar ki? – deyə çırtıq vura-vura getdi*”.¹³⁰ Ədibin bütün satirik hekayələrində mənfi surətlər öz fərdi keyfiyyətlərini nitqlərində bürüzə verərək özlərini ifşa edirlər. Yazıcının “Söküntü Qulu”, “Qazmax”, “Bəlali merinos”, “Xərbalanın andı” hekayələrində surətlərin fərdiləşdirilməsi mövqeyi, satirik gülüşün istiqaməti təxminən “Qını-Qını Muxtar”da olduğu kimidir. “Bəlali merinos” hekayəsinin baş qəhrəmanı Ələmdarın tufeyli həyatını, nəfskarlığını, yalançılığını, mənəvi kasıblığını nitqinin kasıblığında oxucusuna diktə edən müəllif yazır: “ – *Sizin başınız çıxmaz qulluq işindən. Elə bilirsiniz ki, kənddir! Nə işimə qalıb ki, bir idarədə illərlə küllənirəm, axırda başım ağrıyır, – deyə əda ilə cavab verər, şəhərdə işləməsinə böyük şücaət sanıb öyünərdi*”.¹³¹ Məmməd Çələbiyev əsas fərdiləşdirmə detallarından olan portret yaratmaqməharətini də Ələmdar obrazına ustalıqla tətbiq edərək onun sözlə rəsmini çəkir: “...*Ələmdar qırx, qırx beş yaşlarında ortaboy, sarıbənzir gözləri olan bir kişidir. Beli donqa, uzun burnunun ucu dasol tərəfə bir qədər əyridir*”¹³².

Paraqrafda Yaqub Mahirin, Nurpaşa Hümətovun, Ənvər Mirzəoğlunun lirik-epik xarakterli satirik örnəkləri üzərində fərdiləşdirmə, tipikləşdirmə və ümumiləşdirmə ilə bağlı aparılmış təhlillər orijinal xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Şəkili dramaturqların qələmində dil fərdiləşdirmə və tipikləşdirmə vasitəsi kimi əsas rol oynayır. Tipikləşdirmə yazıçı qüdrətini sərgiləyir. Bu sərgiləmədə ümumiləşmə rol oynadığı kimi,

¹³⁰ Çələbiyev, M. M. İnsan ləyaqəti: Hekayələr/ tərt.ed. K.F. Adışirinov / M. Çələbiyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – s.45.

¹³¹ Çələbiyev, M. M. İnsan ləyaqəti: Hekayələr/ tərt.ed. K.F. Adışirinov / M. Çələbiyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – s. 29.

¹³² Yənə orada, – s. 28.

dil də mühüm rola malikdir. Məhz dilin vasitəsilə yazar tipə məxsus olan fərdi xüsusiyyətləri də canlandırır. Deməli, tipik və fərdi cəhətlərin vəhdəti olmasa, yetkin obraz yaratmaq mümkün deyil.

Ədəbi mühitin tanınmış dramaturqlarından olmuş Lütfuli Həsənovun yaradıcılığında fərdiləşdirmə və tipikləşdirmə elementləri qüvvətli verilmişdir. Dramaturq “Dayaqsız adam” pyesinin baş mənfı qəhrəmanı Mürşüdoğovun şəxsində zamanı üçün özbaşınalıq timsalı olan kolxoz sədrlərinin tipikləşdirilmiş obrazını yaratmışdır.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqat zamanı irəli sürülmüş müddəa və tezislər ümumiləşdirilmişdir. Belə qənaət hasil olmuşdur ki, XX əsrin əvvəlləri və ikinci yarısı Şəkidə aşırı sənətinin inkişafında əhəmiyyətli bir dövrü əhatə edir. Tədqiqatın gedişi təsdiqləyir ki, bu dövəndə Molla Cümənin elmi tərçümeyi-halı yeni faktlar ortaya qoyulmaqla zənginləşdirilir və gətirilmiş elmi arqumentlərlə həmin dövrdə Şəkidə aşırı yaradıcılığı üçün münbit mühitin mövcudluğu təsdiq edilir. Həmçinin XX əsrin 20-ci illərində Şəkinin ədəbi həyatında mühüm rol oynamış “Qızıl Qələmlər Cəmiyyəti”nin fəaliyyəti, Ələkbər Mahmudovun, cəmiyyətin katibi Heydər Əfəndiyevin, üzvləri Əbdülzəl Dəmirçizadənin, Sabit Rəhmanın bədii yaradıcılığı haqqında verilmiş məlumatlar ədəbiyyat tariximiz üçün yenidir.

Cümhuriyyət illərinin ədəbi-mədəni səciyyəsi dissertasiyada əsaslandırıcı faktlarla diqqətə çatdırılır. Tədqiqatçı belə bir nəticəyə gəlir ki, XX əsrin əvvəllərində və 20-50-ci illərində Şəkidə ədəbi-mədəni inkişaf Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat işində poeziya, nəsr və dramaturgiyada janr sistematikasını əsas götürərək dəyərləndirmə aparılmış, əldə edilən əsas nəticə bundan ibarət olmuşdur ki, ədəbi-mədəni mühidə poeziya aparıcı olmuş, şairlər əsasən xalq şeiri üslubunun aparıcı janrları olan qoşma və gəraylı janrlarından istifadə etmişlər. Ancaq bununla yanaşı, Yaqub Mahir, Ənvər Mirzəoğlu, Şakir Xəyal, Nurpaşa Hümətov, Surağat Qurbani, Vaqif Aslan, Əhməd Zəyzidli, Bəhram Oxudlu, Tural Adışirin, Araz Səməd və digər sənətkarlar klassik üsluba da müraciət edərək yaradıcılıqlarında

qəzəl və müxəmməs janrlarından da istifadə etmişlər. Nəsr sahəsində yazıb-yaradan sənətkarlar əsasən oynaq janr olan hekayə janrına müraciət etmişlər. Lakin povest və roman janrı ədəbi mühitin geniş təcəssüm obyektinə çevrilə bilməmiş, bu janrın bir sıra nümunələrinə Məmməd Çələbiyev, Zaman Qarayev, Teymur Xəlilov, Yaşar Qəlbinur, Akif Salamovun yaradıcılığında rast gəlinmiş, mövzu üzrə təsnif edilərək dəyərləndirmə aparılmışdır.

Poeziyada əsasən Vətən, dil, məhəbbət, təbiət mövzuları aparıcı olmuş, poeziyaya yeni orijinal mövzular gətirilmiş, əxlaqi-didaktik və zamanın tələblərindən, xüsusilə müstəqillik illərində “Bütöv Vətən” çağırışlarından irəli gələn, erməni vandalizminə nifrəti ifadə edən “Qarabağ Azərbaycandır!” mövzusunda xüsusi yer verilmişdir.

Dissertasiyada əldə edilmiş ən mühüm ədəbi-mədəni nəticələrdən biri Şəkidə teatrın yaranması və inkişaf mərhələləri ilə bağlıdır. Tədqiqatçı Şəki Teatrının inkişaf tarixinin öyrənilməsində əsas nəticələr kimi: teatrın inkişaf tarixinin mərhələli öyrənilməsini, dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin ədəbi-mədəni inkişafa təsirinin müsbət və mənfi təzahürlərinin səbəblərini, teatrın repertuar məzmununun Azərbaycan dramaturgiyasının öyrənilməsi üçün də integrativlik baxımından stimullaşdırıcı rolunu oynayacağını, teatrın səhnəsinə çıxarılan dram əsərlərinin janr müxtəlifliyi və üslubi xüsusiyyətlərinin teatr tənqidində nəzəri məsələlərin təkmilləşməsinə imkan yaradacağını, teatrın qoynunda yetişdirdiyi tanınmış aktyor və rejissorların ömür və sənət yolunun ortaya qoyulması ilə bəzi hallarda səsləndirilən “bölgə sənəti qüdrətli sənətkar yetişdirə bilməz” dilemmasına son qoyacağını, ən vacibi, bu gün də olduğu kimi, teatrın fəaliyyət məzmununun təhlil edilməsi cəmiyyətdə vacib problem olan mənəvi tərbiyə məsələlərinin həllində hansı rola malik olmasını tam qənaət olaraq təsdiqləmək mövqeyindədir.

Dissertasiyada Şəkidə mətbuat tarixinin araşdırılması aktual bir məsələyə çevrilmiş, araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 1917-ci ildən başlayan mətbuat yolu 1921-ci ilin yayında “Nuxa işçisi” (sonralar “Şəki fəhləsi”) qəzeti ilə başlanmış, bu qəzetin sələfləri 1917-ci ildə nəşr olunan “Qafqaz

Kommunası”, “Əxbar”, “Gənc kommunist” qəzet vərəqələri olmuşdur. 1921-ci ilin oktyabr ayından bu vərəqələr əvəzinə, “Nuxa işçisi”, “Nuxa fəhləsi”, “Lenin bayrağı”, sonra isə “Şəki fəhləsi” və bu qəzetə əlavə edilən “Mövhumat ilə mübarizə”, “Maarif və mədəniyyət yarpağı”, “Qızıl qələm” adlı əlavələr, “İpəkçi”, sonralar “Şəki”, “Şəkinin səsi”, “Region-Şəki”, “Şəki bələdiyyəsi”, “Şəki təhsili”, “Mədəniyyət qalası” kimi qəzetlər buraxılmağa başlanmış, bu mətbu orqanlar Şəkinin mədəni həyatına əhəmiyyətli təsir göstərmiş, istedadlı qələm sahiblərinin yetişməsində böyük rol oynamışdır.

Dissertasiyanın əsas mövzusu və müddəaları müəllifin aşağıdakı monoqrafiyalarında, məqalə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

Monoqrafiyalar

1. XX əsr Şəki ədəbi – mədəni mühiti: I Kitab/ K.F.Adişirinov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2015, – 488 s.
2. Göynük mahalı: siyasi, coğrafi, mədəni tarixi və folkloru / K.F.Adişirinov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – 352 s.
3. Yaqub Mahirin poetik irsi/ K.F. Adişirinov . – Bakı: Elm və təhsil, – 2020. – 352 s.
4. Şəki ədəbi mühitində Sabir satira ənənələri / K.F. Adişirinov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2020. – 448 s.

Konfrans materialları və elmi məqalələr

1. Surağat Qurbaninin folklor görüşləri// Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik. Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransın materialları. – Zaqatala: – 19-20 may, – 2016. – s.60-63.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində Şəkidə ədəbi-mədəni mühit// Bakı Dövlət Universiteti. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti -100. Beynəlxalq Elmi Konfransın tezisləri. – Bakı: – 21-23 may, – 2018, – s.114-115.

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində Şəkidə ədəbi- mədəni mühit // Bakı Dövlət Universiteti. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 100. Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı: – 21-23 may. – 2018, – s. 356-364.
4. Cümhuriyyət illərində Şəkidə ədəbi mühitin formalaşmasında Mustafa bəy Əlibəyovun, Abdulla bəy Əfəndizadənin və Salman Mümtazın yeri və rolu // Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Şərqdə ilk müstəqil türk dövləti idi. Respublika Elmi Konfransının materialları, – Gəncə: –29-30 oktyabr, – 2018, – s.107-114.
5. “Şəki fəhləsi” qəzeti “Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin əsas tribunası kimi və qəzetin nəşr tarixinə bir nəzər // AMEA – nın Elm Tarixi İnstitutu. “Elm tarixi və elmşünaslıq: fənlərarası inteqrasiya” mövzusunda keçirilən Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı: – 29-30 oktyabr, – 2018, – s. 168-171.
6. Molla Cumanın ömür yoluna yeni baxış və Şəki folklor mühitində aşiq sənəti ənənələri (1901 – 1940-cı illər) /AMEA – nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Folklor İnstitutu. Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Folklor və dövlətçilik” mövzusunda keçirilən III Respublika Elmi Konfransının materialları, – Bakı: –13 noyabr, – 2018, – s.208 – 222
7. Hüseyin Caviddən dərs alan şəkili sənətkar // Hüseyin Cavid əbədiyyəti (Hüseyin Cavid – 136). Respublika elmi konfransın materialları, – Bakı: - 24 oktyabr, – 2018, – s. 55-59.
8. Molla Cümənin ömür yoluna yeni baxış və Şəki folklor mühitində aşiq sənəti ənənələri (1901-1940-cı illər) // – Bakı: İpək yolu, Azərbaycan Universiteti, – 2018. № 3, – s.73-82.
9. XX əsrin 50-90-cı illərində “Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin yaradıcılığında məhəbbət lirikası // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı Dövlət Universiteti, – 2018. № 3(107), – s. 275-281.
10. “Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin lirik yaradıcılığında mənəvi-əxlaqi motivlər//– Bakı: Humanitar elmlərin aktual problemləri. Bakı Slavyan Universiteti, – 2018, № 4, – s.140-148.

11. XX əsrin 50-90-cı illərində Şəki ədəbi mühitində Sabir satira ənənələri (“Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin yaradıcılığı əsasında) // – Lənkəran: Lənkəran Dövlət Universiteti. Humanitar elmlər bölməsi, – 2018. №1, – s.13-20.
12. XX əsrin əvvəllərində Şəki Teatrının ədəbi-mədəni mühitin inkişafına təsiri// – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti.Sosial və humanitar elmlər bölməsi, – 2018, Cild 14. № 3, – s. 21-25.
13. XX əsrin II yarısında Şəkidə aşiq sənəti ənənələri // – Bakı: Filologiya məsələləri, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2018 .№ 9, – s. 248-259
14. XX əsrin 60-70-ci illərində “Səbuhi” ədəbi məclisinin üzvlərinin yaradıcılığında təmsil janrı // – Bakı: Bakı Slavyan Universitetinin Elmi əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası, – 2018. № 2, – s. 254-259.
15. Şəkinin ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyatında “Şəki fəhləsi” qəzetinin rolu (1921-1991-ci illər) // – Naxçıvan: Naxçıvan Universiteti. Elmi əsərlər. (iqtisadiyyat, filologiya, tarix, coğrafiya, pedaqogika və psixologiya, riyaziyyat), – 2018. № 4 (11), – s. 116-123.
16. История издания и литературно-культурное содержание газеты «Шекинский рабочий» // – Махачкала: Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 2. Гуманитарные науки, – 2018. Том. 33. Вып. 4, – с.66-74.
17. Böyük Vətən müharibəsi illərində Şəkidə ədəbi-mədəni mühit// – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı Dövlət Universiteti, – 2019. №1(109), – s. 173-176.
18. XX əsrin 80-90-cı illərində Şəki şairlərinin yaradıcılığında ictimai-siyasi motivlər// – Bakı: Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, – 2019. № 51, – s. 278-285.
19. Zəkəriyyə Əlizadənin folklor görüşlərində milli-mənəvi dəyərlər // – Naxçıvan: AMEA Naxçıvan Bölməsi.İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu. Axtarışlar, – 2019, cild 9. № 1, – s.62-67.
20. Ələsrəf Şayanın lirik və epik yaradıcılığı // – Bakı: Bakı Qızlar Universiteti. Elmi əsərlər, – 2019 (39), Cild 10. № 3,

- s. 41-50.
21. “Səbuhi” ədəbi məclisinin kənar rayonlardan olan üzvləri // – Gəncə: Gəncə Dövlət Universiteti. Elmi əsərlər. Fundamental, humanitar və təbiət elmləri seriyası, – 2019. № 2, – s. 285-290.
 22. XX əsrin əsrin əvvəllərində Şəkidə ədəbi-mədəni mühit // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi Xəbərlər, – 2019. № 1, – s.45-54.
 23. XX əsrin 30-90-cı illərində Şəki ədəbi mühitində satirik- realist nəsr // – Bakı: AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2019. № 1, – s.185-191.
 24. Surağat Qurbaninin folklor görüşləri // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutu. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, – 2019. № 1(54), – s. 51-56.
 25. XX əsrin 80-90-cı illərində Şəki ədəbi mühitində ictimai-siyasi lirikada vətənpərvərlik və Qarabağ mövzusu // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Filologiya və sənətşünaslıq, – 2019. № 2, – s. 87-90.
 26. İlham Əliyevin mədəniyyət və ədəbiyyat siyasətində Şəki: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası // – Bakı: Filologiya və sənətşünaslıq, – 2020. № 1, – s.17- 21.
 - 27 Издание история и ашугского искусства на страницах газеты «Шекинский рабочий» // Scientific Publishing Center: Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference “Science, education, innovation: Topical issues and modern aspects . – Tallinn, Estonia: – 16-18 December. – № 2 (38). – 2020. – p. 557-567.
 28. Adishirinov, K.F. The establishing of the golden pencil society, activities and members // Scientific Publishing Center : for participation in the VIII International Scientific and Practical Conference: Implementation to modern society. Manshester, Grean Britain: – 26-28 Desember. – № 3 (39). – 2020. – p. 916-922.
 29. Yaqub Mahirin əsərlərində bədii təsvir və ifadə vasitələrinin işlənməsi // – Bakı: İpək yolu, Azərbaycan Universitetinin Elmi jurnalı. – 2021. № 1, – s.137-148.

30. XX əsrin 50-90-cı illərində Şəki Teatrının Şəkinin ədəb-mədəni mühitinə təsiri// – Bakı: Qərbi Kaspi Universitetinin Elmi Xəbərləri, İctimai və texniki elmlər seriyası – 2021. №1, – s. 99-109.
31. Lütfəli Həsənovun dramaturgiyası və nəsrinə // – Bakı: Qərbi Kaspi Universitetinin Elmi Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası. – 2021. № 2, – s. 100-112.
32. Şəki ədəbi mühitində M.Ə.Sabir yolunun layiqli davamçısı – Yaqub Mahir // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Elmi əsərləri . – 2021. № 2, – s. 18-26.
33. Влияния Шекинского театра на формировании литературно - культурной среды города Шеки в Азербайджане в 70-90-х годов XX века // – Белгород: «Наука. Искусство. Культура». Научный рецензируемый журнал Белгородский государственный инсти- тут искусств и культура. – Выпуск 1 (29) . – 2021. – с. 140-153.
34. Из истории развития театрального искусства в городе Шеки во второй половине XIX начале XX века // – Кемерово: Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств, – 2021.№ 54, – с.110-117.
35. Литературная критика XX века о Накама : объективная и ошибочная // – Алматы: Вестник Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Серия «Филологические науки», – 2021. №1(75), – с. 177-182.
36. Развитие народного театра в городе Шеки в 50-60-е годы XX века // Научный форум: Филология, искусствоведение и культурология: LI международная научно- практическое конференция. – Москва, Российская Федерация: – 12 августа. – № 8 (51). – 2021. – с. 4 – 9.
37. Литературно-культурная среда в городе Шеки в начале XX века // – Бишкек: Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева, – 2021. №2, – с. 7-16.
38. Лингвистические аспекты поэзии Ягуба Махира //–Душанбе: Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук , – 2021. № 3 ,

- с. 153-162.
39. Фольклорные взгляды Якуба Махира // – Москва: Институт современных гуманитарных исследований: Studia Humanitatis: Международный электронный научный журнал, – 2022. № 3. Index Copernicus International
 40. Mustafa bəy Əlibəyovun hüquqi görüşləri bədii yaradıcılığında // Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyası. “Azərbaycan Respublikasının, suverenliyinin, müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün Konstitutsiya əsasları” adlı respublika elmi-praktik konfransının materialları, – 5 noyabr, – 2021. – Bakı: AR DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyasının nəşriyyatı, – 2022. – 1030 s (səh 587-598).
 41. Nukha`s Theatrical Life in the 30s-40s of the 20th Century (Challenges, Progress, Problems) // – Санкт - Петербург: Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия искусствоведение, – 2022. Т. 12. вып 3, – с. 449-463 . Web of Science, Scopus
 42. Гастроли Шекинского Театра в 80-х годах XX века // – Минск: Традыцы і сучасны стан культуры і мастацтваў: зб. навук. арт. Вып. 4 / гал. рэд. А. І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, – 2023. – с. 216-219 (842 с).
 43. Драматургия и сатирико-реалистического проза Лютфали Гасанова // – Москва: Институт современных гуманитарных исследований: Studia Humanitatis: Международный электронный научный журнал, – 2023. № 2. Index Copernicus International

Dissertasiyanın müdafiəsi 21 dekabr 2023-cü il tarixində saat 13³⁰ AMEA – nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1143. Bakı, Hüseyn Cavid prospekti, 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 16 noyabr 2023-cü il tarixində rəsmi ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.10.2023

Kağızın formatı: A5

Həcm: 85699

Tiraj: 100

